

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
ZEMĚDĚLSKÁ FAKULTA

Studijní program: B4106 Zemědělská specializace

Studijní obor: Pozemkové úpravy a převody nemovitostí

Katedra: Katedra krajinného managementu

Vedoucí katedry: doc. Ing. Pavel Ondr, CSc.

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Historický vývoj venkovských sídel ve zvolených regionech
České republiky

Vedoucí bakalářské práce: Ing. Jana Moravcová, Ph.D.

Autor bakalářské práce: Aneta Perná

České Budějovice, 2018

Prohlášení

Prohlašuji, že v souladu s § 47 b. zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to – v nezkrácené podobě – v úpravě vzniklé vypuštěním vyznačených částí archivovaných Zemědělskou fakultou – elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích, dne 20. 4. 2018

.....

Poděkování

Ráda bych poděkovala paní Ing. Janě Moravcové, Ph.D. za odborné vedení, cenné rady, laskavý přístup a trpělivost při tvorbě této bakalářské práce. Dále bych ráda poděkovala své rodině a přátelům, kteří mě po celou dobu studia podporovali.

Abstrakt

Historický kontext utváření našeho venkova je pro jeho dnešní obraz důležitým ukazatelem. Cílem této práce je podat ucelený pohled na tuto problematiku, a to především objasněním zásadních historických mezníků a dalších faktorů, které sehrály při vývoji podstatnou roli.

Práce se zabývá vazbami mezi jednotlivými hledisky s ohledem na historický kontext, stavební dovednosti, sociální cítění a intelektuální úroveň obyvatelstva. Tato hlediska dala základ dnes známému uspořádání venkovských sídel.

Klíčová slova

Vývoj osídlení, venkovské sídlo, půdorys, plužina, uspořádání dvora, způsoby hospodaření, zeleň, architektura oblasti Čech.

Abstract

The development of the countryside was affected by various factors and indicators but the most important one was the historical context. The goal of my bachelor's thesis, is to give the comprehensive overview of the issue by pointing out some important events and other factors.

This thesis is also focused on the description of homesteads exterior and interior and also probes relationship between the factors mentioned and historical context, building ability and the social and intellectual level of the population.

All these indicators gave grounds to nowadays arrangements and appearance of rural space.

Key words

Settlement development, rural municipality, parcel plan, arrangement of estates and yard, types of farming, green vegetation, Bohemian's architecture.

Obsah

1	Úvod	8
2	Cíl práce	9
3	Literární přehled řešené problematiky.....	10
3.1	Historie vzniku osídlení na našem území	10
3.2	Vývoj uspořádání venkovských sídel	15
3.3	Způsoby hospodaření a jejich vývoj.....	23
3.4	Plužina, její vývoj a uspořádání	26
3.4.1	Úseková plužina	27
3.4.2	Plužina dělených a scelených úseků	28
3.4.3	Traťová plužina.....	28
3.4.4	Záhumenicová plužina	29
3.5	Půdorysné struktury venkovských sídel.....	30
3.6	Uspořádání usedlostí z hlediska dispozice	39
3.7	Stavební materiály a konstrukce ve venkovském prostředí	45
3.8	Popis faktorů, které ovlivnily vývoj venkovských sídel	47
3.9	Funkční význam a využití zeleně ve venkovských sídlech	49
3.10	Regionální diferenciac.....	52
3.10.1	Střední Čechy	53
3.10.2	Jižní Čechy	54
3.10.3	Západní Čechy	56
3.10.4	Severní Čechy	57
3.10.5	Východní Čechy.....	59
4	Závěr	61
5	Přehled použité literatury a zdrojů	62
5.1	Elektronické zdroje:	64
5.2	Další zdroje:.....	65
6	Seznam použitých obrázků	65

1 Úvod

Venkovská sídla jsou pro většinu lidí velice tajemným místem, kde jsou dodnes v určitých oblastech zachovány jisté kulturní zvyky. Když se řekne venkovské sídlo nebo vesnice, lidem se jako první vybaví malebné domky, které jsou v každé vesničce jinak uspořádané a jinak vypadají. Vybaví se náves s několika hlavními budovami, a také typické uspořádání rybníčku s rákosím a vrbami, kde na pařezu pod starou vrbou sedí vodník. Celá koncepce působí velmi tajemně a člověk si občas připadá jako v pohádce.

Protože lidová představivost a vynalézavost nezná mezí, jsou i venkovská sídla, především z konstrukčního hlediska, velice rozmanitá a mohou mít různé typy uspořádání. Z historického hlediska bylo na jejich výstavbu použito mnoho rozdílných materiálů a typů konstrukcí.

2 Cíl práce

Cílem práce je rozbor historických způsobů výstavby v jednotlivých etapách osidlovacího procesu našeho území. Rozbor z hlediska stavebních materiálů, konstrukcí, vnějších půdorysných skladeb a vnitřní dispozice samotných usedlostí. Dále zohlednění důležitých faktorů, které výstavbu a celkový obraz venkova do značné míry ovlivnily. Faktory a vývoj tvoří základ regionálních odlišností lidové architektury. Touto problematikou se zabývá poslední kapitola práce.

3 Literární přehled řešené problematiky

3.1 Historie vzniku osídlení na našem území

Obraz dnešního venkova, krajiny a sídelní sítě je založen na dlouhodobém vývoji. Lze využít prameny, které tento vývoj dokumentují a obsahují údaje o založení a vývoji našich vesnic. V průběhu několika století, od středověku až po současná léta, docházelo k utváření krajiny a k postupnému růstu podílu zemědělsky obdělávaných ploch (Slepička, 1989).

Od 5. až 6. století bylo naše území osidlováno prvními slovanskými kmeny. Dělo se tak v době závěrečné fáze stěhování národů. Slované osidlovali nejméně zalesněné, nejteplejší a přirozeně nejúrodnější oblasti kolem vodních toků (Lidová architektura – a).

Srb (2004) se domnívá, že dříve, než slovanské kmeny zavítaly na naše území, byla jejich původním domovem oblast Zakarpatí.

Základem feudálního systému bylo poddanství venkovanů k vrchnosti (Kroupa, 2005). Vládnoucí třídou byli feudálové a velkostatkáři, zatímco na druhém pólu stáli rolníci a nevolníci. Hospodaření se v této době dělilo na vrchnostenské a poddanské (Slepička, 1989).

V období feudalismu, charakteristického panskou, církevní a šlechtickou pozemkovou držbou, byly správními a hospodářskými centry hradiště, okolo kterých byla rozprostřena venkovská zástavba. V pohraničí byly hluboké lesy a řídké osídlení (Doberský, 1953).

Systém se na našem území udržel poměrně dlouhou dobu. Po skončení těchto vztahů došlo v roce 1775 k omezení roboty. Příčinnou tohoto kroku byly především ekonomické poměry (Baše, 2006).

Slepička (1989) uvádí, že ke zmíněnému omezení roboty došlo na základě tzv. nevolnického povstání, které bylo do jisté míry potlačeno. Definitivní zrušení nevolnictví, jehož významnou součástí bylo anulování rozdílů mezi dominikální a rustikální půdou, přišlo roku 1848. Mezi lety 1775, kdy došlo k omezení nevolnictví, a rokem 1848, kdy došlo ke zrušení poddanství jako takového, zaznamenáváme rok 1781, kdy císař Josef II. vydal patent, na jehož základě bylo

zrušeno nevolnictví. Avšak peněžní a naturální povinnosti poddaných přetrvávaly tak, jak tomu bylo doposud.

Kolonizace s sebou přinesla novou vlnu populace. Začaly se osidlovat nehostinné vyšší nadmořské výšky. Na vnitřní kolonizaci se podílelo výhradně domácí obyvatelstvo. Hvozdy země a pohraničí se staly kolonizovanými oblastmi. Navzdory výraznému zahuštění zůstávaly některé oblasti republiky stále neosídlené, například Český les, Šumava, Jizerské hory, Krkonoše, Beskydy a další (Löw, Míchal, 2003).

Na příkladu jihočeského regionu je viditelné, že území zde bylo osidlováno postupně (Voděra, Škabrada, 1986).

Podle Baše (2006) je vrcholící kolonizace datována do období přelomu 12. a 13. století. Jednalo se o druhou fázi, která přetrvávala až do období husitských válek. Je také nazývána kolonizací vnější. Základním smyslem kolonizace bylo osídlení nových oblastí a doplnění stávajícího osídlení.

Zemědělské odvětví zaznamenávalo velké výnosy, což vedlo k neustálému zvyšování počtu obyvatel. Za účelem zajištění dostatečného prostoru pro celou populaci docházelo k přestavbě starých sídel, osidlování nových lokalit a tvorbě nových sídel (Löw, Míchal, 2003).

Škabrada a Vajdiš (1984) tvrdí, že informace z období vnitřní (domácí) kolonizace jsou pouze útržkovité.

Ve 13. století docházelo v kontextu kolonizace také k intenzivnímu osidlování jihočeské kotliny. Tento proces trval až do 14. století (Voděra, Škabrada, 1986). Koncem tohoto století žily na našem území 3 miliony obyvatel (Srb, 2004). Löw a Míchal (2003) konstatují, že se v období velké kolonizace počet obyvatel ztrojnásobil.

Kultivovány byly nejen oblasti podhůří Šumavy, ale i ty, v nichž byly převážně zastoupeny mokřiny. Příkladem je Třeboňsko nebo Vodňansko. V návaznosti na zakládání nových měst dochází k rozvoji cestní sítě, kolem které jsou následně budovány další usedlosti. Na tomto principu vznikaly řetězce sídel (Voděra, Škabrada, 1986).

V některých oblastech, zejména na Pardubicku a v jižních Čechách, byla krajina výrazně proměněna. Důkazem jsou bývalé bažinaté a zabahněné oblasti jižních Čech, které se pomocí investičních nákladů tehdejší šlechty přeměnily v obrovské rybníční soustavy okolo Třeboňska. Vzniklo tak nové odvětví hospodářství – chov ryb (Sýkora, 1998). Voděra a Škabrada (1986) uvádějí, že ve druhé polovině 16. století bylo na území Čech celkem 78 000 rybníků.

Příčinnou převratných změn v osidlování venkovského prostoru ve 13. a 14. století byl kvalitativní vývoj zemědělské výroby a proces přechodu na peněžní rentu. Mimo jiné byla snaha o osidlování enkláv, které byly klimaticky méně příznivé (Černokostecko) nebo neměly dobré půdní vlastnosti. Příkladem jsou písčiny na Poděbradsku. Kolonizační proces, například ve středních Čechách, nebyl tak intenzivního charakteru (Škabrada, Vajdiš 1984).

Kolonizace končí na počátku 15. století a s příchodem husitství se předpokládalo, že dojde ke zrušení poddanství. Tato vize nebyla naplněna. Naopak, v důsledku válek, vypalování a vylidňování vesnic bylo poddané obyvatelstvo ještě více připoutáno k práci na půdě. Cílem bylo obnovení půdních podmínek (Sýkora, 1998).

Husitské války připravily vesnice o mnoho obyvatel. Samotná sídla však zůstala v drtivé většině zachována a s nimi i lokace vesnického osídlení (Löw, Michal, 2003). Nelze však odhadovat, o kolik obyvatel byly vesnice připraveny. Srb (2004) uvádí, že na počátku 16. století se počet obyvatel českých zemí pohyboval okolo 2 300 000.

Základy průmyslové výroby lze v malé míře najít již v 15. století. Právě ony byly velice důležitým faktorem pro vývoj osídlení – hovoříme například o pivovarnictví, sklářském průmyslu a dalších odvětvích, díky kterým došlo k zahušťování podhorských oblastí. Nejvíce se o to však postarala textilní výroba v 17. století (Sádlo, 2005).

Průmyslové podniky a manufaktury byly zakládány na pozemcích aristokracie. Po zrušení nevolnictví ovšem k pozemkové reformě nedošlo (Slepička, 1989).

V 17. století pokračoval osidlovací proces horských oblastí, které však nebyly pro zemědělství tak příznivé. Nejednalo o kolonizaci s výlučně zemědělským záměrem. Základní obživou se stala práce v lese, sklářská výroba, železářská výroba, ale také chov dobytka nebo těžba nerostů (Löw, Míchal, 2003).

Dalším obdobím byla tzv. raabizace (Baše, 2006). Dle tvrzení Voděry a Škabradý (1986) byla raabizace poslední velkou kolonizační vlnou.

F. A. Raab byl vrchním ředitelem komorních statků a jeho reforma byla schválena v roce 1775. Na jejím základě měla být půda vrchnostenských dvorů rozdělena a přidělena poddaným. V důsledku odporu šlechty byla provedena pouze na 105 statcích. Vesnicím založeným za této reformy se říkalo raabizační a jejich půdorys byl ulicového typu. Roboty byla převedena na peněžní platy – relucii (Vondrušková, Vondruška, 2014).

Raabovy reformy se staly podnětem pro další sídelní rozvoj. Stalo se tak v důsledku parcelace jednotlivých pozemků, které zůstaly po zrušených panských dvorech scelené. Parcelace přispěla k zakládání nových drobných usedlostí, ale také osad, jejichž půdorys byl velice primitivní (Sýkora, 1998).

Ve druhé polovině 19. století se venkov nadále rozvíjel. Bohatí, utvářel krajinu a jeho společenský vliv pomalu, ale jistě sílil. Sílící vliv se nelíbil tzv. měšťanským liberálům, kteří chtěli na venkově zastávat funkci šlechty tak, jak tomu bylo dříve (Kroupa, 2005).

Na přelomu 19. a 20. století byly ve vesnickém prostředí obrovské sociologické rozdíly, akcentované především nacionálně. Nejvíce viditelný byl propastný rozdíl mezi chudým a bohatým obyvatelstvem, který zmírnila až pozemková reforma (Tůma, 2005).

Po skončení první světové války a po vzniku Československé republiky v roce 1918, se venkov dokázal ještě více semknout (Kroupa, 2005).

Před druhou světovou válkou byl venkov navzdory nátlaku pestrý a heterogenní, zemědělství pokračovalo v rozvoji, hospodařili zde rolníci, sedláci a také zemědělci, kteří měli jak klasický, tak i novodobý přístup k zemědělství (Tůma, 2005).

Situaci změnila až kolektivizace, která zapříčinila úpadek zemědělského venkova a přispěla ke vzniku novodobého rázu „nevolnictví“ (Kroupa, 2005). Kolektivizace upravovala sociální vztahy ve vesnickém prostředí. Docházelo k vytlačování starého novým a díky tomu k překrytí dosavadního prostředí vesnice (Voděra, Škabrada, 1986).

Násilnou formou byly vynucovány změny. Ty se týkaly zemědělské výroby a její organizace (Baše, 2006). Jednou z mnoha změn, kterou kolektivizace do krajiny přinesla, bylo rozorávání mezí. Meze tvořily fyzické ohraničení pozemků a sloužily k identifikaci pozemku v terénu. Donedávna milovaný domov byl svými obyvateli opouštěn (Löw, Míchal, 2003).

Tůma (2005) souhlasí a tvrdí, že kolektivizace změnila dosavadní tvář vesnice. Dle Baše (2006) se snaha „zavléct“ město na venkov projevila tím, že tam probíhala stavba bytových a rodinných domů pro zemědělské pracovníky. Nová zástavba naprosto neakceptovala stávající charakter a kontext původní vesnické zástavby.

Hovoříme o významné kapitole, která byla napsána komunistickým režimem. Pohybujeme se v rozmezí konce 40. a v průběhu 50. let minulého století. Před příchodem kolektivizace bylo důležitým pilířem společnosti soukromé hospodaření, které bylo nyní rozvráceno. Hospodáři byli donuceni svůj majetek převést do zemědělských družstev. Ti, kteří tak neučinili, byli totalitní mocí potrestáni (Ústav pro studium totalitních režimů).

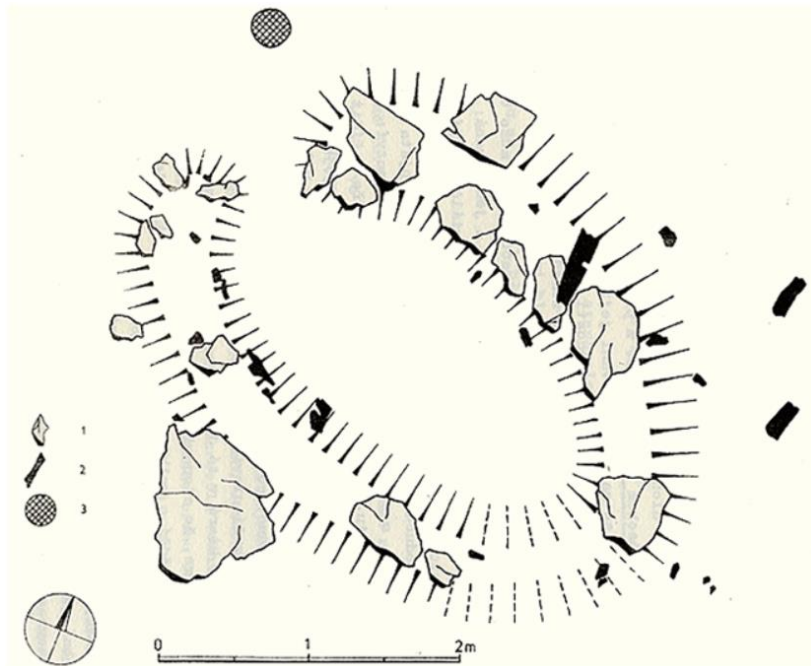
Komunistická diktatura se drasticky dotkla venkova, stejně jako osudů jeho obyvatel. Principem totalitního komunistického režimu bylo vše ovládat centrálně, diktovat podmínky a jakoukoliv snahu o samostatnost ihned zarazit. Takovýto způsob měl obrovský vliv na krajinu. Potlačení regionálního rozvoje a potenciálů krajiny vedlo ke ztrátě schopnosti diferenciací (Löw, Míchal, 2003).

V 90. letech začaly do zemědělské výroby proudit dotace z Evropské unie, čímž se ve venkovském prostředí rázem zvýšila životní úroveň. Po roce 1989 následovaly restituice. Mnozí lidé se domnívali, že to bude krok k opětovnému navrácení soukromého hospodaření, které bylo kolektivizací zničeno. Představa to byla opět mylná. Přestože byl majetek s půdou restituován, venkované, především ti starší, jej dali zpět do družstev (Tůma, 2005).

3.2 Vývoj uspořádání venkovských sídel

Majerová (2009) tvrdí, že existence prvních sídelních útvarů se datuje do doby 1. a 2. století našeho letopočtu. Obrovský rozmach venkovského osídlení přichází až s velkou kolonizací.

V dobách, kdy se lidé živili sběrem a lovem, se jejich domovem stávaly převážně jeskyně či primitivní přístřešky v oblastech, kde se shromažďovala zvířata. Nedá se však ještě hovořit o sídlech trvalého rázu. V Přezleticích u Prahy bylo nalezeno nejstarší obydlí na našem území, staré okolo 700 tisíc let, jehož součástí bylo i ohniště. U Dolních Věstonic pak bylo nalezeno nejstarší doložené sídliště, které zřejmě patřilo lovcům mamutů. Toto sídliště je odhadem z doby 24 tisíc let před naším letopočtem (Vondrušková, Vondruška, 2014).

Obr. č. 1 Půdorys sídelního objektu (chaty v Přezleticích u Prahy, stáří cca 700 000 let).

Vysvětlivky: 1 – kameny; 2 – zvířecí kosti; 3 – ohniště

(Zdroj: Obec Přezletice).

Způsob osídlení odjakživa odrážel vyspělost obyvatelstva. Hovoříme o vyspělosti hospodářské, kulturní a sociální. Na počátku byl pro člověka domovem úkryt ve skalách nebo ve větvích velkých stromů. Později, za použití primitivních nástrojů, si byl jedinec schopen vyrobit jednoduchý stan či primitivní chýši. Zemědělec, jehož život zcela závisel na úrodné půdě, potřeboval domov trvalého a pevnějšího rázu. Tehdy již začínáme hovořit o trvalém osídlení (Doberský, 1953).

Pro budování přístřešků člověk používal kameny, větve či listí z rostlin. Klimatické podmínky také sehrály důležitou roli. Za zmínku stojí i malá odbočka mimo naše území. Zatímco v teplých oblastech se člověk tzv. „zakopával“, tedy hloubil svá obydlí do země, tak naopak na severu, v oblastech teplotně méně příznivých, kde bylo možné jako stavební materiál použít led, si člověk budoval například tzv. „iglú“. Pro ochranu svého obydlí před nepříznivými klimatickými vlivy jej různě izoloval, například použitím hlíny, dřeva, proutí a dalších dostupných materiálů, které byl schopen svými primitivními nástroji zpracovat (Koula, 1973).

S postupným příchodem a zdokonalováním zemědělství, především v neolitu, byly osady budovány v oblastech nejpříznivějších pro pěstování obilí a okolo vodních toků. Sídliště se díky počátkům pěstování plodin začala měnit z dočasných táborů na trvalé osady. Za doby kamenné, tzv. eneolitu, byly osidlovány méně úrodné oblasti. Ve společnosti vládl tzv. patriarchát, který měl za následek drobení velkých skupin na menší rodiny, kdy každá žila ve své vlastní chatrči. Tato doba radikálně proměnila dosavadní podobu a charakter tzv. sídlišť (Vondrušková, Vondruška, 2014).

Venkovská sídla jsou velmi úzce spojena s okolním krajinným prostředím, a to hned na několika úrovních. Důležité je estetické vnímání a propojenost s krajinou, kterou ovlivňuje především jejich prostorové uspořádání. Sídla tvoří významnou část struktury osídlení našeho území (Mareček, 2005).

Trvalá sídla byla zakládána okolo roku 700, kdy bylo základní obživou zemědělství. Toto je dnes považováno za základ naší krajiny v nivách a úrodných sprašových oblastech (Löv, Míchal, 2003).

Kuželovitý stan je považován za nejjednodušší formu lidského obydlí. Je složen z kmenů či tyčí, které jsou na jedné straně svázané do vrcholu a na straně druhé se dotýkají země. Tvoří tak kužel, který je potažen kupříkladu kůží. Tento tvar byl použit i v pozdějších dobách. Dodnes jsou takové stavby dochované například v italské Apulii či v zaostalých oblastech Afriky a Asie (Koula, 1973).

Od raného středověku sledujeme vývoj vesnických staveb. Například oblast dnešních středních Čech byla kolonizována Slovany již v 6. století. Příčinou zájmu osídlení byly vhodné terénní, klimatické a půdní podmínky. Díky tomu se toto území stalo ekonomickým jádrem raně feudálního českého státu, který byl založen převážně na zemědělské výrobě (Škabrada, Vajdiš, 1984).

Základním obydlím slovanských obyvatel byly zemnice nebo polozemnice. Jednalo se o zahlobená jednoduchá obydlí čtvercového půdorysu. Jejich konstrukce byla tvořena z kůlů. Kůly spolu s houžvovými výplety a mazanicovou omítkou tvořily stěny obydlí. Stavby byly rozmístěny v rozestupu zhruba 200 metrů od sebe a nacházely se nedaleko vodotečí. Mimo jiné jsou také typické pro východní, jihovýchodní a střední Evropu (Löw, Michal, 2003).

Uvnitř polozemnice se na začátku jejího vývoje nacházelo otevřené ohniště, které sloužilo nejen k ohřívání prostoru, ale také k vaření. Později se uvnitř nacházela pec, zabírající až jednu čtvrtinu prostoru (Hájek, 2001).

Slované žili v neohrazených osadách, kde byla jednotlivá obydlí rozmístěna bez jakékoliv chronologie, tudíž zcela nahodile. Vzhled a rozměr obydlí byl ovšem totožný. Plocha se pohybovala od 8 po 12 metrů čtverečních. Od 8. století se obydlí začala stavět na povrchu země či na drobné podezdívce a nazývala se zemnicemi (Vondrušková, Vondruška, 2014).

Obr. č. 2 Polozemnice (Zdroj: Místo pro život).

Sýkora (1998) tvrdí, že Slované měli velice vyvinutý smysl pro kolektivní život a jejich osady byly zakládány uváženě. Ačkoli chovali skot, koně, drůbež, ovce nebo kozy, tak chlévy neznali. Dobytek se přes den pásal na loukách či v lesích a na noc a na zimu byl zavírán do ohrazeného prostoru v osadě.

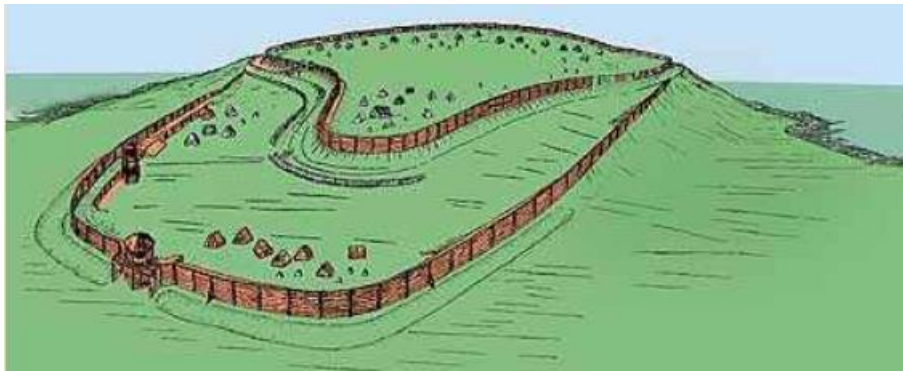
Později se zakládaly rozptýlené rodové dvorce, které byly následně základem pro shluky staveb, tzv. rodové vsi (Lidová architektura – a).

Rodové vsi zanikaly od 6. do 9. století, a to v důsledku zániku rodových zřízení. Některé vsi se kupříkladu pouze rozpadly a zůstaly po nich rodové samoty (Doberský, 1953).

Sýkora (1998) souhlasí s Doberským (1953) tvrzením, že v době, kdy vznikala Velkomoravská říše, zanikal rodový řád a následně, od konce 10. století, zanikaly rodové vesnice a společná půda. Docházelo ke složitým mocenským a majetkovým přesunům, které v konečné podobě známe jako feudální řád.

O stavbách z období 8. a 9. století čerpáme informace na základě průzkumů z hradišť, kde byly nalezeny jednoprostorové zahloubené objekty s kůlovou konstrukcí, doprovázené zásobnicemi a obilnými jámami (Škabrada, Vajdiš, 1984).

První hradiska na našem území vznikala v 8. století. Příkladem je Klučov u Českého Brodu, kde na návrší původně stálo prosté sídliště zemědělského charakteru, ale v 8. století došlo k jeho obehnání dřevěnou palisádou a v 9. století k obehnání příkopy (Vondrušková, Vondruška, 2014).

*Obr. č. 3 Rekonstrukce hradiště v době jeho největšího rozmachu
(Zdroj: Obec Klučov).*

Opevněná hradiště sloužila jako útočiště (Lidová architektura – a). Vondrušková a Vondruška (2014) dodávají, že opevněná hradiště a dvorce vznikly v 9. a 10. století. V tomto období docházelo ke strukturalizaci společnosti, kdy se jednotlivá sídla lišila svojí funkcí, vzhledem i aktivitami. Vznikaly tržní osady a lidé si začínali uvědomovat rozdíly mezi prostými osadami a hradišti.

Ve 13. století se zakládaly nové vesnice, města, hrady, kláštery. Byl to složitý proces, ke kterému byl povolán tzv. lokátor, který měl za úkol rozdělit a rozměřit území na jednotlivé lány (Sýkora, 1998).

Lokátorem byl nejčastěji královský nebo klášterní služebník. Řídil zakládání vesnic a dle Vondruškové a Vondrušky (2014) ho také často financoval. Byl-li bohatý, mohl si dovolit zafinancovat výstavbu i několika vsí sám. Za svoji práci byl patřičně odměněn v podobě různých privilegií, například svobodného lánu, ze kterého nebyl nucen odvádět žádné daně a renty.

Nové osady a sídla byly zakládány nejen v řídkém původním prostoru, ale také v prostoru pokrytém lesy. Docházelo k rozsáhlému mýcení lesních porostů a tím k osidlování Poodří, jihočeského prostoru, Českomoravské vrchoviny a Podkrkonoší (Sýkora, 1998).

Odlesňování prováděli především rolníci. V důsledku tohoto počínání byla odnášena ornice a přicházely záplavy. Mimo jiné byl zaveden trojpolní systém hospodaření, který přinesl nejen nové rolnické komunity, ale také restrukturalizoval a stabilizoval katastrální území a jeho hranice (Baše, 2006).

Funkce lesa jako zdroje potravy ztrácela svůj význam. Les neměl již žádný význam ani pro lov. Lidé jím začali plýtvat. Likvidace byla prováděna lesní pastvou dobytka, po které zbyly pastviny se starými solitérními stromy (Löw, Míchal, 2003).

Obrovskou pohromou pro lesy byl rozvoj hornictví, sklářství, či železářské výroby. Především hornictví vyžadovalo obrovské množství dřeva. Tento stav v 17. a 18. století vyústil ve výrazné zmenšení lesních ploch a nastaly oprávněné obavy z nedostatku dřeva (Kroupa, 2005).

V období renesance, kdy se zakládaly velkostatky a v důsledku hospodářských změn se rušily zemanské poplužní dvory, tvrže a vsi, docházelo k poměrně radikální proměně sídelní sítě a krajiny (Voděra, Škabrada, 1986).

Nejen český, ale i moravský venkov až do třicetileté války disponoval poměrně značnou životní úrovní a svobodou. Zajímavostí bylo, že na základě snahy bohatých rolníků přiblížit se životním stylem měšťanům došlo k usnesení zemského sněmu, jehož výsledkem byla ochrana privilegií zemských stavů. Toto usnesení zakazovalo, aby se zámožní venkované jakkoli honosně odívali. Jedinou věcí, co měšťané z rustikálního prostředí respektovali, bylo zemědělství, pro ně důležitý vedlejší způsob obživy (Vondrušková, Vondruška, 2014).

Baroko se vyznačovalo neklidem a sváry mezi králem a šlechtou. Následkem byla bitva na Bílé hoře roku 1620. Nejen že si tato bitva vyžádala mnoho obětí z vrstev venkovského obyvatelstva, ale tuto ztrátu umocnila následná Třicetiletá válka, probíhající v letech 1618-1648. Venkov zase o něco více zpustl. Zemědělská půda byla v tomto důsledku ponechána ladem a mnoho obyvatel emigrovalo z politických, náboženských či ekonomických důvodů. Naopak na naše území přišli zahraniční šlechtici a jednoduše získali opuštěný majetek. Došlo také k utužení nevolnictví (Sedláková, 2004).

Demografické důsledky této války jsou stále nejasné, tudíž pokud máme hovořit o počtu obyvatel, musíme spoléhat na údaje z poválečného období. Podle berní ruly z roku 1654 bylo v českých zemích odhadem 1 000 000 obyvatel (Srb, 2004).

Na základě nevolnictví došlo především v zemědělských oblastech ke striktnímu rozdělení společnosti na město a venkov. Diverzifikace a její intenzita nebyla na celém území stejná. V oblastech, kde zemědělství nemělo tak dominantní postavení a lidé se živili domácí prací pro manufaktury, nebylo nevolnictví tak viditelné (Vondrušková, Vondruška, 2014).

Za vlády Marie Terezie a jejího syna Josefa II. dochází ve venkovském prostředí k mnohým změnám. Jednou z nich je postupné dělení velkých usedlostí. Náves je pomalu zaplňována novou, drobnou zástavbou chalup (Doberský, 1953).

Na mohutnou stavební vlnu, která dozajista proměnila značnou část vesnické zástavby, mělo vliv několik faktorů. Především to byl ekonomický rozvoj, do velké míry podmíněn josefínskými reformami a pak také značným pokrokem v oblasti zemědělství. V neposlední řadě měla na výstavbu vliv rodící se průmyslová výroba (Škabrada, Vajdiš, 1984).

Císař Josef II. vedle sociálních reforem vydal také patent, který stanovoval dolní hranici výměry pozemku orné půdy na 1 statek. Snahou bylo zabránit přílišnému drobení jednotlivých pozemků (Sýkora, 1998).

Díky záznamu z Tereziánského katastru o členění obyvatelstva podle pozemkové držby i podílu nezemědělské a řemeslné obživy docházíme k poznání sídelního vývoje. Obce se rozšiřovaly díky drobným usedlostem a chalupám, především v souvislosti s rozvojem specializované domácí i průmyslové výroby. V letech 1770 až 1771, se pro lepší orientaci objevuje první číslování domů (Škabrada, Vajdiš, 1984).

Obr. č. 4 Robotní patent z roku 1738 (Zdroj: Vondrušková, Vondruška, 2014).

Technické stavby, zařízení pro těžbu a jiné doposud neznámé budovy se ve volné krajině začaly objevovat zhruba v první třetině 19. století, kdy české země procházely počátečním obdobím industrializace. Mimo zmíněné stavby bychom mohli uvést výskyt železnic, vodních kanálů či průplavů apod. (Baše, 2006).

Konec dlouhého a plynulého vývoje vesnického osídlení zachycují mapy stabilního katastru. Posléze do něj začal zasahovat průmyslový rozvoj. Stabilní katastr, který vznikl na počátku 19. století, obsahoval elaboráty a mapové záznamy důležité pro výzkum lidové architektury. Mapy zachycovaly půdorys a veškeré objekty ve vesnici, které byly rozlišeny barevně podle použitých stavebních materiálů – červeně byly vyobrazeny objekty zděné, žlutě pak stavby z nepevných materiálů (Škabrada, Vajdiš, 1984).

Výrazné změny na venkově nastaly s příchodem a rozvojem průmyslu v 19. a 20. století a v jeho spojení s vlivy městské kultury. K výraznému potlačení venkovského prostoru došlo v posledních čtyřiceti letech minulého století, a to opět výrazným vlivem města (Knopp, 1994).

Osídlení České republiky je charakterizováno rozdrobenou sídelní sítí. Stěžejním znakem na území středních a jižních Čech jsou vesnická sídla malých rozměrů, velice početně zastoupená a kompaktní. Na Moravě jsou zastoupena větší sídla a v horských a podhorských oblastech potom jasně převažuje zástavba rozptýlená (Majerová, 2009).

3.3 Způsoby hospodaření a jejich vývoj

Zemědělství odjakživa patřilo k základním způsobům obživy. Zatímco z tohoto úhlu pohledu bychom řekli, že je k němu třeba chovat jistý respekt, nebylo tomu tak vždy. Například ve středověku bylo zemědělství, a to především na základě církevních ideologií, považováno za něco velmi podřadného. Důvodem bylo, že žádné z evangelií nezachycovalo Krista při práci. Ač se v tezi sv. Pavla píše „*kdo nechce pracovat, ať nejí*“, náhled na zemědělství tento výrok nezměnil. Nejvíce bylo zemědělstvím pohrdáno stavy rytířskými, které si vážily potraviny jako majetku, ale za důstojnější způsob obživy považovaly válečné kořisti (Vondrušková, Vondruška, 2014).

Mezi pěstované plodiny v této době patřilo proso, pšenice, oves, ječmen či žito. Mezi dalšími plodinami, kterých postupem let přibývalo, zmiňme pohanku, chmel, konopí, len, zelí nebo řepu (Kroupa, 2005).

Za doby Slovanů bylo osídlení řídké a klimatické podmínky byly lepší, než jaké jsou dnes. Převládalo teplejší, sušší a stabilnější počasí, a tedy v návaznosti na fakt, že Slované žili především v okolí řek, nebyla o úrodnou půdu nouze. Způsob hospodaření byl sice velmi jednoduchý, leč úspěšný a efektivní (Vondrušková, Vondruška 2014).

Z důvodu nedostatku krmiv probíhala pastva také v zimě. Pokud přišla dlouhá a tuhá zima se sněhem, mnoho hospodářských zvířat uhynulo hladem. Chovaly se ovce, kozy a prasata (Kroupa, 2005).

Žárové zemědělství bylo, již od příchodu Slovanů, prvním systémem používaným k přípravě pole. Tento způsob spočíval ve vykácení části lesa, na které chtěl rolník hospodařit. Kácení se v červnu a červenci. Na základě informací, že lesy byly především listnaté, lze tento postup lépe pochopit. Pokácené stromy byly na budoucím poli ponechány do jara, aby dobře proschly. Následně byly spáleny a osivo bylo pomocí svázaných větví, sloužících jako primitivní brány, rozprostřeno po celé ploše pole přímo do popela (Vondrušková, Vondruška, 2014).

Po žárovém zemědělství byl zaveden přílohový systém hospodaření, ale ani zde se nejednalo o kontinuální způsob využívání polností. Systém byl charakteristický tím, že po několika letech, kdy byla půda nepřetržitě osévána, byl pozemek zatravněn a sloužil jako pastva pro dobytek. Dobyččí výkaly sloužily jako hnojivo (Kroupa, 2005).

Přechod od přílohového hospodaření na trojpolní systém hospodaření byl dále podnícen neúrodnou půdou. Doposud se plodiny pěstovaly stále na jednom místě (Löw, Míchal, 2003). Přechod byl nutný i navzdory slušným výnosům, které přílohový systém vykazoval (Kroupa, 2005).

Vondrušková a Vondruška (2014), Kroupa (2005) i Löw a Míchal (2003) se shodují, že přechod na trojpolní systém je datován do období velké vnější kolonizace.

Kolonizace přinesla na naše území obrovský populační rozmach. Zatímco mezi lety 1200 až 1300 se populace zvětšila dvakrát, plocha obdělávané půdy jen o třetinu (Löw, Míchal, 2003). Následkem bylo omezení ve volném využívání pozemků a bylo třeba vytvořit systém, který bude schopný uživit takto obrovskou a stále rostoucí populaci (Vondrušková, Vondruška, 2014).

Zemědělství se od počátku středověku posunulo kupředu a s tím souviselo pěstování nových plodin. Příkladem jsou okurky, brambory, zelí, hořčice, čočka, hrách. Mezi ovoce se pak zařadily hrušky, třešně, slívy či broskve (Sýkora, 1998).

Trojpolní systém vyžadoval spolupráci celé obce, protože ozim se střídal s jaří a úhorem, který bylo nutno před osetím vypást nebo vypálit. Úhor bylo třeba udržet pouze na jednom honu (Kroupa, 2005). Systém rozděloval pole na tři zhruba stejně velké hony a osévalo se dle společného schématu, tzv. oborové vázanosti (Vondrušková, Vondruška, 2014).

Jako každý způsob, i tento se potýkal s určitými nedostatky. Nejzávažnějším problémem trojpolního systému byla obnova živin. Ačkoli byla snaha hnojit, hnoje bylo i přes významnou pastvu málo a přihnojovaly se pouze ozimé plodiny, což znamenalo obohacení živinami jen jednou za tři roky (Löw, Míchal, 2003).

Pouhý jeden rok, kdy byl na poli úhor, nebyl pro obnovení živin dostatečně dlouhý časový úsek. Problém byl také s likvidací plevelů, kterých se rolníci snažili zbavit například hlubší orbou (Vondrušková, Vondruška, 2014).

Systém nevykazoval takové výnosy na jednotku plochy jako předešlé dvě soustavy. Úbytek byl ale dokonale kompenzován nárůstem obdělávané plochy, schopné zvýšit úživnost celé plužiny a tím umožnit a zajistit existenci většímu počtu obyvatel (Löw, Míchal, 2003).

Trojpolní systém hospodaření se na našem území udržel do poloviny 18. století. Od roku 1750 docházelo v zemědělství k významným změnám. Nejenže došlo k úpadku vinařství, ale také nastala doba intenzivního hnojení půdy. Začaly se pěstovat plodiny jako jetel, vojtěška, řepa nebo brambory (Kroupa, 2005).

Způsob hospodaření měl bezpochyby velmi výrazný vliv na uspořádání pozemků a také na tvarové řešení plužiny (Sýkora, 1998).

3.4 Plužina, její vývoj a uspořádání

Označení plužina se užívalo pro zemědělsky obdělávané pozemky. Ve starších dobách byly pozemky obhospodařovány pospolitě a dle právních vztahů patřily k jedné obci. Postupem let docházelo ke změně těchto vztahů a plužina byla dělena mezi jednotlivé majitele (Mareček, 2005).

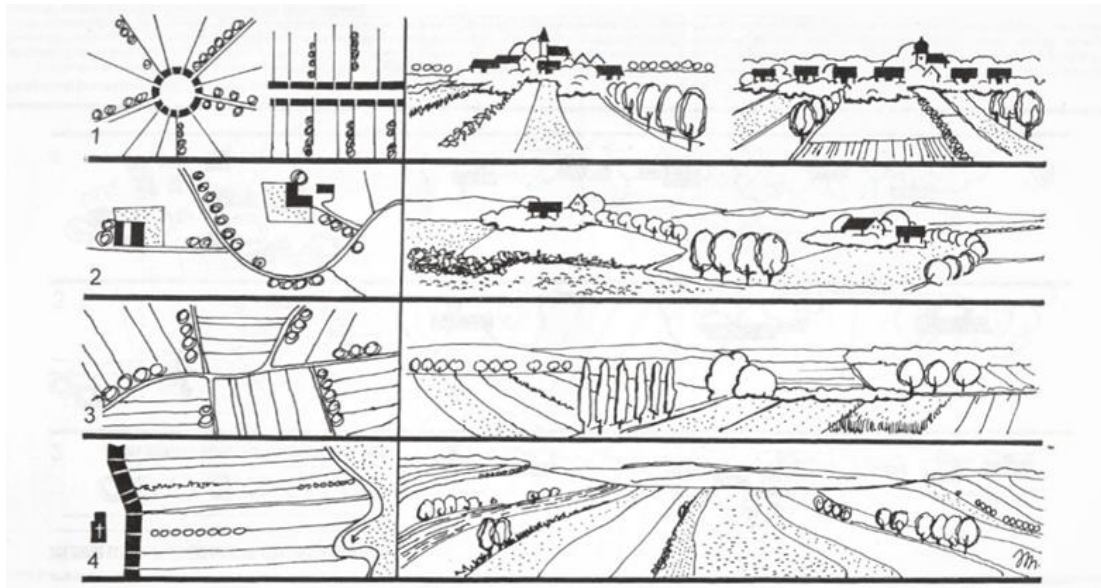
Dle Vondruškové a Vondrušky (2014) byla půda dělená mezi hospodáře nazývána plužinou. Důležité bylo množství obdělávané půdy. Plužina obsahovala všechna pole rolníků a hospodářů ve vesnici a vliv na její uspořádání měly okolnosti vzniku osídlení.

Organizace plužiny byla v nejbližším okolí usedlosti v přímé vazbě s půdorysným řešením sídla (Voděra, Škabrada, 1986). Za další důležitý faktor vlivu na její organizaci jsou považovány přírodní podmínky typu: členitost terénu, výskyt lesů či vodní režim. Svůj vliv zde do jisté míry měl také způsob hospodaření (Mareček, 2005).

Slovanské osady byly charakteristické nepravidelným dělením pozemků, avšak sídla zakládána těsně před či v době velké kolonizace byla charakteristická přeměnou hospodářského rázu, se kterou souvisela skladba pozemků. Ta byla ustálena na lánovém typu s pravidelným rozdělením pozemků (Doberský, 1953).

Plužinu lze rozdělit na základě mnoha faktorů, které se mezi sebou mohou volně prolínat. Prvním z hledisek je umístění ve vztahu k sídlu, kde je plužina buď rozptýlená v terénu nebo soustředěná. Dle vizuálního hlediska rozlišujeme pravidelnou, tedy založenou plánovitě, a nepravidelnou, vznikající na základě samovolného vývoje. Do hledisek se řadí také časový vznik plužiny – rozlišujeme raně středověkou (rodovou), vrcholně středověkou (feudální), novověkou (vrchnostenskou) a plužinu z období moderních dějin (podnikovou). Jednotlivými typy jsou pak: úseková plužina, dělicí se na plužinu dělených a scelených úseků, traťová, záhumenicová či délková (Lidová architektura – b).

Složitě a variabilní plužiny se v průběhu let měnily (Voděra, Škabrada, 1986).

Obr. č. 5 Krajinotvorná funkce plužiny. Vysvětlivky: 1 - Záhumenicová plužina; 2 - Plužina scelených úseků; 3 - Plužina dělených úseků; 4 - Traťová plužina (Zdroj: Mareček, 2005).

3.4.1 Úseková plužina

Jedná se o nejstarší typ uspořádání zemědělských pozemků, charakteristický zejména pro řídké osídlené oblasti s nepravidelnou a rozvolněnou zástavbou, typický v době hradištní a na počátku středověké kolonizace (Vondrušková, Vondruška, 2014).

Vzhled plužiny nebyl pravidelný, ovšem velikost jednotlivých polí se pohybovala téměř na stejné úrovni. Jednotlivé úseky nenavazovaly na usedlosti tak, jak tomu je v případě vývojově mladších typů plužin, nýbrž držba byla prostorově roztržena ve svazcích a větších či menších vzdálenostech od sídel. Dalšími variantami tohoto typu uspořádání jsou plužina dělených a plužina scelených úseků (Mareček, 2005).

Úseková plužina je doložena téměř na všech horách Čech a Moravy. Konkrétním příkladem jsou valašské řadové vsi na východní a západní Moravě a ve Slezsku, kde jsou pozemky nestejně velikosti i tvaru soustředěné do typu úsekového (Frolec, 1974).

3.4.2 Plužina dělených a scelených úseků

Tyto typy vycházely z plužiny úsekové. Plužina scelených úseků svým uspořádáním vytvářela obrazce obklopující dvorce jednotlivých vlastníků. Toto spojení pozemků a rozptýlené formy zástavby spolu vytvářely tzv. systém dílčích dominantních krajinných lokalit (Mareček, 2005).

Typický příklad plužiny scelených úseků bychom hledali na východní Moravě, kde byl tento typ znakem tzv. kopaničářského a pasekářského osídlení, v jehož středu se nacházely osamělé dvorce (Frolec, 1974).

Přechodem k traťové plužině byla plužina dělených úseků, která neměla žádný vliv na půdorysné uspořádání vesnice. Dělené úseky byly vyplněny drobnou drážbou. Proměnlivost tvarů, linií i způsobu řazení jednotlivých pozemků tvořila kompozici bez výrazných dílčích dominant, doplněnou o rozmanitou rozptýlenou zeleň (Mareček, 2005).

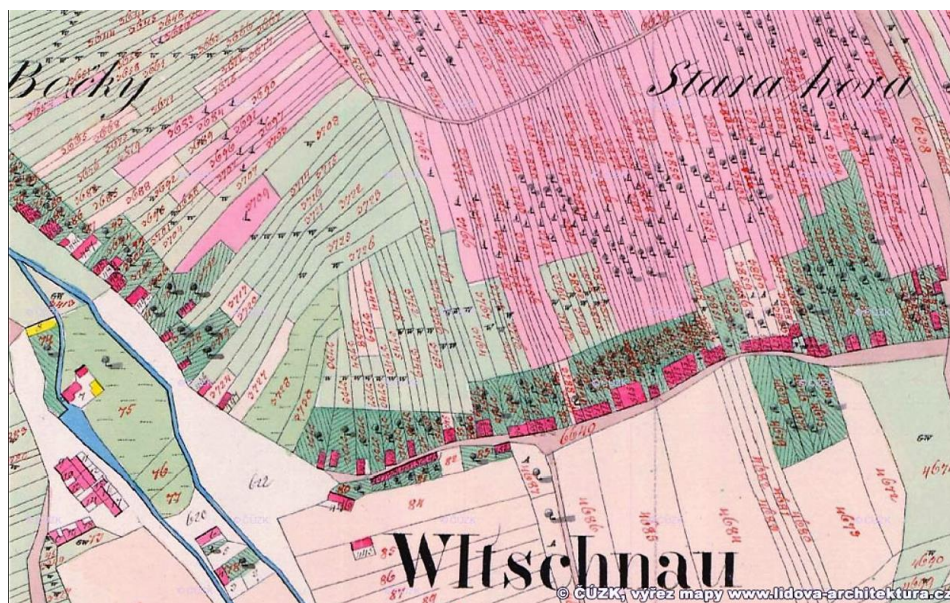
Příkladem dělených úseků jsou pásma na přechodu pahorkatin s nížinami, a to především v Karpatech, v oblasti severní Moravy a v podhůří Českomoravské vrchoviny (Frolec, 1974).

3.4.3 Traťová plužina

Zásadní změnou struktury naší krajiny bylo zavedení trojpolního systému hospodaření, který svým charakterem, potřebou společného postupu a kooperace celé obce při obdělávání pozemků rozdělil dosavadní plužinu na tři, zhruba stejně velké části, tzv. tratě (Löw, Míchal, 2003).

Trojpolní systém je spjat s příchodem velké kolonizace. Vznik traťové plužiny je tedy s touto etapou středověkého rozmachu osídlení úzce spojen. Dosavadní uspořádání pozemků nahradily pravidelné, úzké a dlouhé úseky (lány, tratě) pozemků, které začínaly těsně za usedlostmi a jejich šíře se ve většině případů kryla se šíří celé usedlosti. Lány na sebe těsně navazovaly a v návaznosti na kolonizační schéma uspořádání sídel tato sídla dokola obkružovaly (Vondrušková, Vondruška, 2014).

Estetický dojem propojení krajinného prostředí okolo sídla se sídlem samotným byl tvořen velmi dlouhými a pravidelně řazenými pozemky. Traťová plužina zavedla do krajiny dojem liniovosti, do určité míry klid a monumentálnost. Na druhé straně tento typ mohl, a to především ve větším měřítku, tíhnout k nudné jednotvárnosti, až zásadovosti (Mareček, 2005).

Obr. č. 6 Traťová plužina (Zdroj: Lidová architektura).

Frolec (1974) uvádí příklady výskytu traťové plužiny. Objevuje se na Moravě a ve Slezsku v návaznosti na hlavní typy sídelního uspořádání. V oblasti jižní, střední a jihovýchodní Moravy je s pravidelnými půdorysy silnicových a návesních vsí spojena uspořádaná traťová plužina. Naopak pro nepravidelnou zástavbu lánových vsí na severní, severovýchodní Moravě, Opavsku či Těšínsku je typická plužina záhumenicová.

3.4.4 Záhumenicová plužina

Kolonizace byla ve své závěrečné fázi, kdy docházelo k osidlování extrémně nepříznivých lesních oblastí a hor s členitým terénem, spojována se vznikem lánových vsí se záhumenicovou či délkovou plužinou. K tomuto kroku bylo třeba provést odlesnění území v docházkové vzdálenosti 1,2 km. Docházková vzdálenost od sídla se lišila ve vztahu k velikosti sídla. Osídlení těchto oblastí bylo zároveň nástrojem určení zemské hranice mezi Čechami a Moravou (Löw, Michal, 2003).

Řešení vztahu venkovského sídla a krajinného prostředí mělo díky záhumenicové plužině optimální podmínky. Obce byly propojeny s okolním systémem cest, tvarů a linií, které se sbíhaly do intravilánu, který mezi nimi působil jako bod zvláštního zájmu (Mareček, 2005).

Z leteckého pohledu tvořila plužina soustředné kruhy rozdělené na malé čtverce. Pozemky byly děleny na široké rovnoběžné pásy a byly rozparcelovány napříč polnostmi jednotlivých hospodářů (Vondrušková, Vondruška, 2014). Mareček (2005) uvádí, že tento typ přímo ovlivňoval půdorys sídla a zároveň charakterizuje plužinu tak, že pozemky jsou řazeny za sebou, kolmo k podélné ose obce nebo paprskovitě k jejímu návesnímu prostoru a končí až na hranicích katastru.

3.5 Půdorysné struktury venkovských sídel

Pod spojením „půdorys vesnických sídel“ si představíme většinou geometrický útvar. Půdorys vesnic není tvořen pouze polohou jednotlivých usedlostí. Je třeba chápat ho a pohlížet na něj z hlediska celkové koncepce obce, která je charakterizována nejen umístěním jednotlivých usedlostí a k nim přidružených hospodářských staveb, ale také polohou pozemků patřících k těmto usedlostem, jako jsou zahrady či louky. Dále musíme zohlednit směr páteřní komunikace (existuje-li), návaznost na vodní tok, rybník, kostel či tvrz (sídlo feudálního pána) (Vondrušková, Vondruška, 2014).

Vesnická zástavba se ve svém výrazovém projevu zřetelně lišila od zástavby panské či církevní a řídila se pravidly, která kladla důraz především na účel a funkčnost zařízení, a to bez ohledu na hledisko módy a slohu. Výstavba se více začleňuje do okolní krajiny a reaguje na přírodní podmínky (Staňková, 2005).

Na počátku osidlování bývalo půdorysné uspořádání sídel zpravidla živelného charakteru. Skladba nevykazovala žádné znaky předem promyšleného založení. Až v dobách pozdějších bylo zakládání plánovité. Oba typy zakládání sídel mají své vnitřní kouzlo a některé jsou dokonce potěchou pro oko (Koula, 1973).

Jakmile lidé našli vhodné místo k osídlení, zastavěli ho pro danou dobu typickou zástavbou. V nejstarších dobách šlo o zcela nepravidelnou zástavbu bez jakéhokoliv systému a koncepce (Vondrušková, Vondruška, 2014).

Předpokládá se, že románské vesnice měly v raně středověké době zástavbu uspořádanou kolem hlavní dominanty – kostela. Tuto informaci lze doložit pouze částečně, neboť dochovaných záznamů z této doby je dnes pomálu. Nízký podíl vesnických urbanistických struktur z raného středověku přímo souvisí s nekompaktností zástavby (Škabrada, 1999).

S příchodem kolonizační vlny byly půdorysné skladby ustáleny do několika základních typů. Nebyly to typy ostře vyhraněné, bez možnosti prolínání. Naopak. Dnes je možné vyzorovat určité regionální odlišnosti a prolínání, což vytváří jedinečné a originální sídelní struktury (Löw, Míchal, 2003).

Ačkoli je s kolonizační vlnou spojován nový způsob výstavby vesnic a půdorys původních slovanských osad se novým způsobem snažil vzdorovat, je více než pozoruhodné, že se ještě ve 12. století objevují tzv. okrouhlice a oválnice odpovídající charakterem zástavby původním slovanským osadám (Doberský, 1953).

Inovace přicházející s touto vrcholně středověkou etapou byla důvodem, proč se románských vesnic dochovalo tak málo. Inovace v zemědělství byla spojená s demografickým růstem, změnou a zakládáním nových právně – ekonomických vztahů: feudál – poddaný – půda. Docházelo tak nevyhnutelně k přeměně starých sídelních struktur podle nových urbanistických schémat (Škabrada, 1999).

Vesnice, jejichž vznik se datuje do 13. a 14. století, tvoří novou epochu sídelního vývoje. Především svým půdorysným a dispozičním uspořádáním. Zakládají se první města, která doplňují prozatímní rodové samoty a vesnice v podhradí (Doberský, 1953). Půdorysné skladby vznikající v tomto období si ve většině českých a moravských krajích udržely svůj charakter po několik století, až do doby kolektivizace venkova v druhé polovině 20. století (Vondrušková, Vondruška, 2014).

Půdorysná schémata jsou výsledkem dlouhodobého hospodářského a společenského vývoje, který kromě základních řešení přinesl také řešení kombinovaná a přechodná (Mareček, 2005). Řešení záviselo na vztahu usedlostí a pozemků k nim patřících. V některých případech byl pozemek usedlostmi zcela obklopen a v jiných byl zase téměř neohrazen a volně přecházel do okolní krajiny (Knopp, 1994).

Vznik jednotlivých vsí můžeme rozdělit na plánovitý a náhodný, což lze velmi dobře rozeznat na finálním uspořádání prostoru. Uvedme na příkladu: Radomilice v okrese České Budějovice mají nepravidelné uspořádání, zatímco Zálší, nacházející se na soběslavských blatech, se vyznačuje jasnou prostorovou skladbou (Voděra, Škabrada, 1986).

Obr. č. 7 Nepravidelná zástavba obce Radomilice (Zdroj: ČÚZK).

Obr. č. 8 Pravidelná zástavba obce Zálší (Zdroj: ČÚZK).

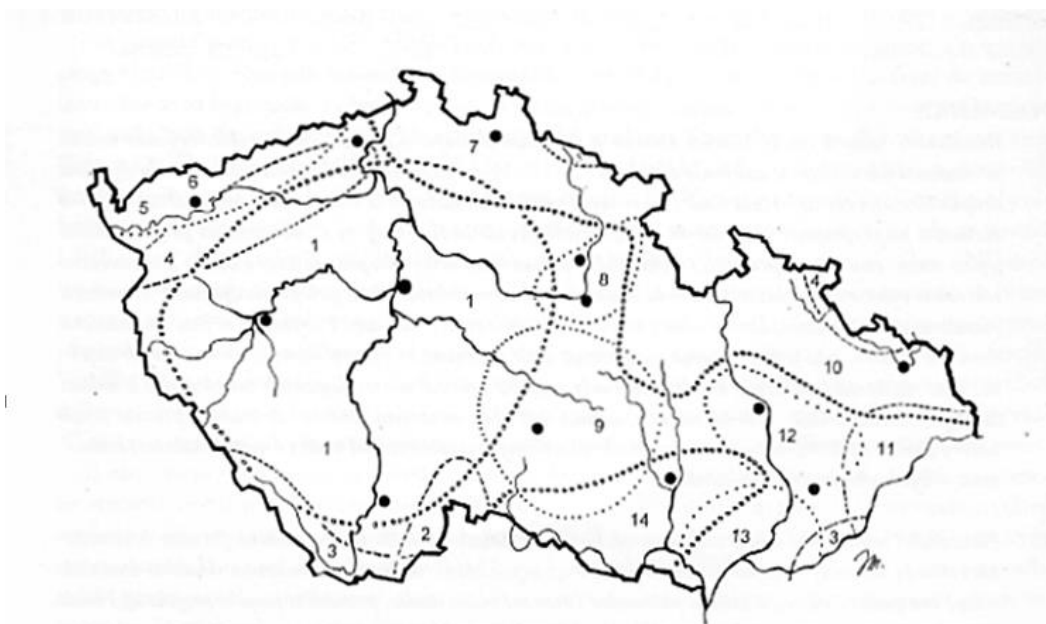
Pravidelnost je základním znakem, na jehož základě rozlišujeme vesnické kompozice. Existují půdorysy pravidelné a nepravidelné (Staňková, 2005).

To, zda byl půdorys pravidelný či nikoli, záviselo především na míře společenské integrace obyvatelstva. Čím více byla společnost strukturovaná a čím více se vesnice jako celek v širším okolí zapojovala do hospodářského způsobu života, tím pravidelnější byl její půdorys (Vondrušková, Vondruška, 2014).

Pravidelný půdorys se během staletí měnil jen nepatrně, například dělením usedlostí. Zaplňoval se návesní prostor a vznikala drobná okrajová zástavba, kde žili hlavně sociálně slabší vesničané. Obvod vsi byl zaoblený, jelikož usedlosti nacházející se v rozích návsi, měly okrouhlé hranice zahrad (Škabrada, Vajdiš, 1984).

Pravidelné vesnické útvary jsou charakteristické především pro vesnice zakládané v době raabizace, na pozemcích císařských, panských či klášterních hospodářských dvorech, a to v posledních dvou desetiletích 18. století. Docházelo k postupným drobným změnám v půdorysných skladbách starých vesnic, a to především novými drobnými zástavbami mimo hlavní návesní fronty. Toto často vedlo ke znejasnění původní půdorysné skladby (Staňková, 2005).

Rozlišujeme semknuté (soustředěné) a rozptýlené formy venkovských sídel. Mezi formy soustředěné řadíme hromadné neboli shlukové vsi (Lidová architektura – c). Soustředěné mohou být kolem centrálního prostoru, ulice či komunikace, na kterou mohou přiléhat těsně i vzdáleně (Knopp, 1994).

Obr. č. 9 Půdorysné typy dle jednotlivých oblastí ČR. 1 - návesní, ulicovky; 2 - řadové; 3 - dvorcové vsi; 4 - návesní ulicovky, ulicovky; 5 - dvorce; 6 - hromadné vsi; 7 - dlouhé řadové vsi; 8 - široké ulicovky; 9 - lesní návesní, návesní, ulicové vsi; 10 - dlouhé řadové vsi; 11 - řadové, řetězovky, dvorcové vsi; 12 - návsi, krátké ulicovky; 13 - ulicovky, silnicovky; 14 - návesní ulicovky (Zdroj: Mareček, 2005).

Nejstaršími půdorysnými skladbami vsí jsou vsi shlukové a hromadné (Voděra, Škabrada, 1986).

Hromadné vsi charakterizuje nahodilé řazení jednotlivých usedlostí v prostoru, bez zřejmé koncepce a jasné vazby na centrální prostor (náves) či na tzv. páteř (cestu, větší komunikaci), charakteristickou pro pozdější pravidelné struktury. Hovoříme o semknutém uskupení jednotlivých usedlostí oddělených plotem či hrazením (Staňková, 2005).

Usedlostmi prochází obyčejná cesta vedoucí do polí, nikoli komunikační páteř, na kterou by byly usedlosti pravidelně navázány. Proto se tvoří malebná zákoutí, nikoli fronty (Voděra, Škabrada, 1986).

Hromadný typ charakteristický v románské době dnes téměř zcela vymizel, avšak dochoval se například v oblastech Českomoravské vrchoviny či Šumavy, u pozdně založených vsí na táhlých svazích (Löw, Míchal, 2003).

Dalším příkladem je obec Hejná, rovněž vykazující znaky hromadného uspořádání. Plužina není zřetelně vázána na organizaci sídla a jednotlivé úseky nejsou vázány na usedlosti, přestože nejsou prokazatelné důkazy o postupném narůstání sídla. V jihočeské oblasti bychom takovýchto vsí mohli jmenovat pouze nepatrně (Voděra, Škabrada, 1986).

Mezi typy pravidelné a soustředěné zpravidla kolem veřejného prostoru řadíme návesní vesnice a do typů soustředěných okolo páteřního tělesa patří řadové vesnice, dělicí se dále na ulicové a silniční (Lidová architektura – c).

Pravidelná půdorysná skladba je výsledkem již plánovitého a promyšleného založení nové vsi (Sýkora, 1998). Tato schémata vznikala zpravidla jednorázovým vyměřovacím aktem (Škabrada, 1999).

Rozlišujeme vsi návesní, typické především pro oblast Čech, a krátké či protáhlé ulicovky, typické naopak pro Moravu (Staňková, 2005).

Nejrozšířenějším typem jsou návěsní vsi, kde usedlosti bývají soustředěné nejčastěji kolem centrálního prázdného prostoru – návsi. Návsi svými rozměry často napodobovaly náměstí některých gotických měst, avšak velikost byla ovlivněna počtem lánů a musela plnit provozní i sociální funkce. Provozní funkcí bylo například shromažďování dobytka z pastvy (Löw, Míchal, 2003).

Tvarové řešení návsi nebylo pouze jedno. Setkáváme se s mnohými variantami, jako jsou tvary oválné či okrouhlé, avšak nejčastěji převažovaly pravoúhlé útvary obdélníkové, protáhlé nebo čtvercové. V některých případech se vyskytovaly návsi dokonce nepravidelné. Tvar návsi byl určen zpravidla reliéfem krajiny (Sýkora, 1998).

Vyměrování intravilánu vsi s návší obdélníkového tvaru bylo nejjednodušším aktem. Avšak lokátor musel dále vyměřit a přiřadit k usedlostem pruhy pozemků nacházející se za nimi, a to ve sledu kultur: zahrada, pole, trvalý travní porost, les. V případě obdélníkového tvaru návsi vznikaly mezi jednotlivými kouty plonkové pozemky neboli zbylé úseky (Löw, Míchal, 2003). Vyměrování bývalo často komplikované terénními nerovnostmi. Některé pozemky mohly být zamokřené, tudíž budoucí úspěšnost jejich kultivace bývala zpravidla nejistá (Škabrada, 1999).

Návěsní vsi zakládáné v mladších dobách a v původním zastavěném území vykazovaly pravidelné tvary návsi, někdy ještě obdélné (čočkovité, okrouhlé) (Sýkora, 1998).

Obr. č. 10 Návěsní půdorysný typ (Zdroj: Knopp, 1994).

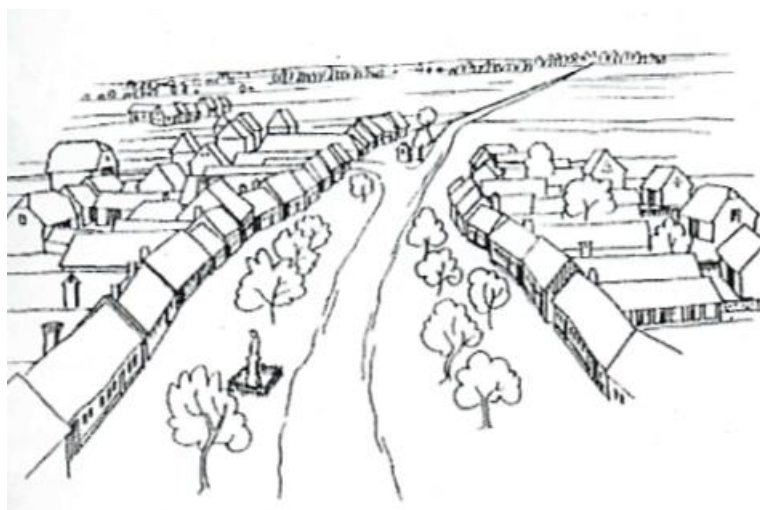
Vesnice, jejichž zástavba bývala orientována okolo páteřní komunikace, byly tzv. silniční. Tato komunikace se následně v prostoru obce rozšiřovala a vznikala tak pravidelná široká silnice, plnící funkci hlavního veřejného prostoru. Usedlosti byly orientovány průčelím směrem k této komunikaci. Tím, že byly usedlosti řazeny vedle sebe, vznikaly tzv. fronty. Fronty se mohly tvořit podél jedné, nebo obou stran páteřní komunikace (Voděra, Škabrada, 1986).

Silniční vsi jsou dále děleny na krátké či dlouhé, tzv. protáhlé ulicovky (Staňková, 2005).

Osou těchto vsí může být průjezdní komunikace či vodní tok. Z hlediska vývojového předpokládáme, že jejich vznik je mladšího data nežli vznik vsí návesního charakteru (Löw, Michal, 2003).

Ulicové půdorysy bývaly oblíbené v řadě časových období. Starší formy vykazovaly nepravidelnost a umístění doprostřed katastru. Pravidelné kolonizační ulicovky charakterizovaly přímočaré fronty naproti sobě. Příkladem pravidelné krátké ulicovky je Planá nad Lužnicí (Voděra, Škabrada, 1986).

Kombinací návesní a ulicové vsi vzniká typ návesně-ulicový, kde jsou průčelí domů scelena v souvislé řady bez mezer mezi usedlostmi. Náves je veřejným prostorem a dvory usedlostí jsou odvrácené a situované směrem do zahrady (Löw, Michal, 2003).

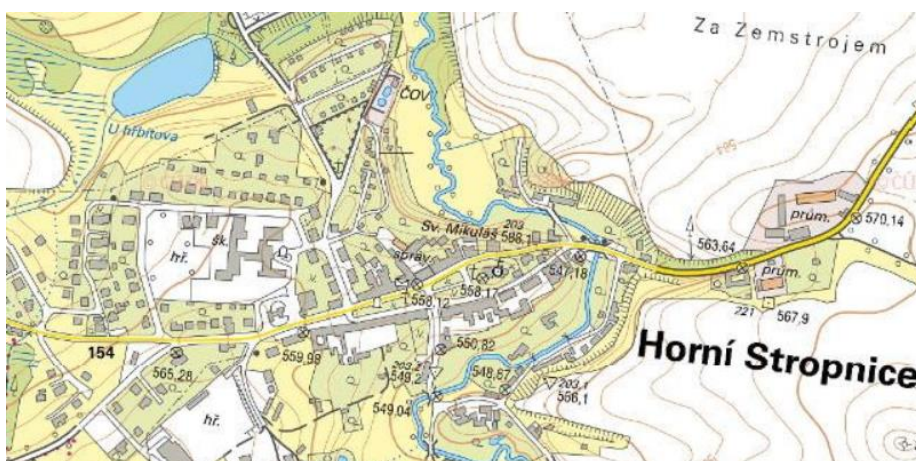

*Obr. č. 11 Návesní ulicovka Charvátská Nová Ves, okres Břeclav
(Zdroj: Löw, Michal, 2003).*

K původním zemědělským osadám byly postupem času přistavovány nové a nové usedlosti, chalupy s malým hospodářstvím a řemeslnou výrobou. Tato doplňková výstavba dotvářela celkový tvar vesnice za pomoci tvorby systému ulic (Majerová, 2009).

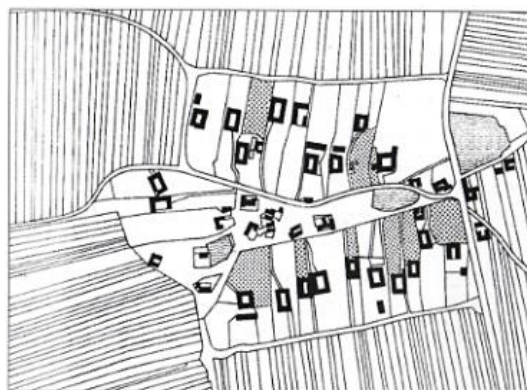
Vsi rozptýleného charakteru, navazující na románskou osidlovací fázi, vykazují rozvolněnější znaky a vycházejí z dvorcového rodového uspořádání plůžiny (Staňková, 2005).

Dvorcové vsi jsou založené na jiném základě. Usedlosti jsou navzájem umístěny ve větších vzdálenostech, odděleně podél cesty nebo vodoteče, či zcela volně k obhospodařovaným pozemkům. Příkladem je Horní Stropnice, Opalice, Radostice, vše v okrese Českých Budějovic (Voděra, Škabrada, 1986).

Obr. č. 12 Horní Stropnice, okres České Budějovice (Zdroj: ČÚZK).

Mezi další rozptýlené formy řadíme údolní lánové vesnice a osídlení samotami (jednotný dům nebo uzavřený dvorec) (Lidová architektura – c).

Obr. č. 13 Rozptýlený dvorcový půdorys (Zdroj: Knopp, 1994).

Lánový typ je typickým kolonizačním útvarem 14. století. Byl užíván především ke kolonizaci pohraničí německým obyvatelstvem, kde se jednotlivé vsi táhly i několik kilometrů a vzájemně na sebe navazovaly (Voděra, Škabrada, 1986). Löw a Míchal (2003) svým názorem, že lánové vsi jsou produktem vrcholící kolonizace, souhlasí s Voděrou a Škabradou (1986).

Sýkora (1998) ve své publikaci uvádí lánový typ jako výsledek rozměření území na jednotlivé parcely (lány).

Lokátor obdržel od vrchnosti plochu a jeho úkolem bylo ji pravidelně rozdělit na lány (asi o 60 korcích), které byly přidělovány novým osadníkům (Doberský, 1953). Dle Sýkory (1998) se plocha lánu pohybovala mezi 32 a 100 korci, což odpovídalo 5–14 hektarům.

Cizí původ lánových vsí lze doložit díky informaci, že některé byly budovány opatstvím kláštera Svatopolského, jenž se svým řešením půdorysu a uspořádáním pozemků liší od způsobu zakládání osad českých (Doberský, 1953).

Vesnice lánového typu byly charakteristické pro proces osídlování horských a podhorských oblastí. Jejich základem, nebo chceme-li páteří, bývala zpravidla vodoteč či cesta umístěná v údolí, okolo které byly následně po obou stranách vybudované řetězící se a navzájem navazující usedlosti a vsi. Toto řetězení zpravidla probíhalo od nejnižších poloh údolí až do nejvyšších osídlovaných poloh (Staňková, 2005).

Lesní lánové vsi mohly být dvojího typu: okrouhlíce se zřetelným centrálním prostorem, či bez prostoru. Byly vymezeny pouze meandrující vodotečí, připomínající ulicový typ. Spojité kolonizační řetězce vsí jsou z družicových snímků patrné na Českolipsku, Svitavsku, Broumovsku nebo v karpatských údolích na Moravě (Löw, Míchal, 2003).

Osídlování lánovým způsobem nebylo jednorázovou záležitostí. Osídlovací proces probíhal postupně a proti proudu vodoteče. Po 2. světové válce došlo k vysídlení příhraničních oblastí, například Českokrumlovska či Prachaticka. V důsledku bourání německé zástavby se vesnice v těchto oblastech nezachovaly. Důvodem je relativně rané osídlení, především vnější kolonizací. V mnohem větší míře než v jihočeském prostoru se lánový způsob uplatnil na západě.

Také architektonické a dispoziční řešení lánových vsí je odlišné od ostatních typů (Voděra, Škabrada, 1986).

Lánový typ ve výčtu výskytu hlavních půdorysných skladeb na našem území doplňuje návesní a ulicový typ (Sýkora, 1998).

3.6 Uspořádání usedlostí z hlediska dispozice

Od počátku věků si člověk hlavní stěnu svého obydlí orientoval vstříc slunci. Dělal to z důvodu, aby místnosti jeho obydlí zaplavily sluneční paprsky. Tento jev se netýkal pouze obytných staveb, ale lze ho pozorovat také u chrámů či dalších budov (Koula, 1973).

Slovem „dispozice usedlosti“ nebo spojením „prostorové členění“ máme na mysli prostor uvnitř usedlosti, tedy jak je dům rozvržen, jeho velikost, vzájemné postavení a funkce jednotlivých místností. Místnosti byly uspořádány podle účelu a provozu. Celková dispozice je především výsledkem způsobu života, jakým obyvatelstvo v dané usedlosti žilo. Je závislá na podmínkách v regionu a tím pádem má taktéž vliv na konstrukční řešení (Hájek, 2001).

Zástavba byla závislá na konfiguraci terénu. Na rovinatých pláních se budovaly větší zemědělské usedlosti, zatímco v hornatých oblastech nalezneme spíše skromnější zástavbu (Koula, 1973).

Středověký dům patrně vypadal následovně: dům byl roubený a hrubě pravoúhlý. Střecha byla nejčastěji sedlová, podlaha hliněná a kouř unikal do prostředního prostoru a následně ven (Sýkora, 1998).

Shodným prvkem vesnického prostoru jsou zemědělské jednotky, protože vývoj a směr zemědělství je shodný jak v našich regionech, tak i v evropských oblastech. Odlišnosti na našem území lze tedy hledat například ve využití odlišných konstrukčních řešení (Voděra, Škabrada, 1986).

Zemědělská usedlost tvoří základ, který je jedním z hlavních prvků při řešení půdorysu vesnice (Staňková, 2005).

Každý objekt v usedlosti plnil svojí funkci, a podle toho jaká byla, takové zaujímal místo. V průběhu let docházelo také k různým přestavbám, například přestavbou stodol na obytné místnosti vznikala tzv. druhotná funkce (Sýkora, 1998).

Nejvýznamnější stavbou celé usedlosti je pak bezpochyby obytný dům, který může být několikerého typu (Staňková, 2005). Rozlišujeme typy jednoprostorové, dvouprostorové a trojprostorové (Löw, Míchal, 2003).

Pro horské oblasti, například Jeseníky, jsou typické jednotné domy. Takto byly označovány zemědělské usedlosti, kde pod jednou střechou našli své útočiště jak lidé, tak také jejich domácí zvířata (Hron, 1999).

Základním a nejjednodušším typem je dům jednoprostorový. Příkladem jednoprostorového obydlí jsou zemnice a polozemnice, zmiňované o několik kapitol výše (Hájek, 2001). Obydlí se nazývala podle toho, do jaké míry byla zahloubena pod povrch země (Škabrada, Vajdiš, 1984).

Vchod do obydlí byl tvořen sestupující chodbičkou, dlouhou dle míry zahloubení. Dnes tyto objekty nalézáme pouze ojediněle, avšak důležité informace o způsobu života v nich poskytl archeologický výzkum zaniklé osady Kravín v okrese Tábor (Löw, Míchal, 2003).

Jednoprostorová obydlí byla stavěna už od dob pravěkých a byla multifunkční. Společný prostor sloužil jak ke společenským činnostem, tak ke skladování potravin a obilí nebo popřípadě k ustájení dobytka. I přes snahu vytvořit další prostor, žily rodiny až do středověku v jednoprostorových obydlích. Vzácně se tyto domy objevovaly také později, zejména jako domovy zcela nejchudších vrstev (Vondrušková, Vondruška, 2014).

S postupným poklesem teploty ve 13. a 14. století, docházelo ve snaze odizolovat vytápěný obydlý prostor, k zastřešování vstupní části a tvorbě druhého prostoru, který sloužil především jako skladovací. Tento prostor byl nazýván síní a vytápěný prostor obytnou jizbou (Löw, Míchal, 2003).

Škabrada a Vajdiš (1984) se domnívají, dvouprostorový typ je mezičlánkem mezi jednoprostorovým a trojprostorovým půdorysem. Podobně jako jednoprostorová obydlí mladšího věku, také dvouprostorová považují za obydlí velmi chudých vrstev, tedy bez potřeby dalších hospodářských prostor.

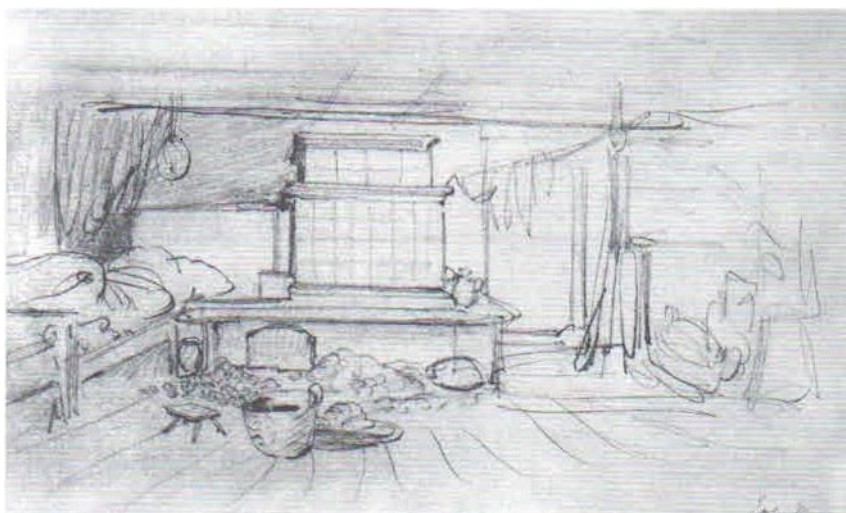
Sýkora (1998) uvádí, že výjimkou nebyly ani výměnky, sloužící starším generacím jako přístřešek pro dožití (sín + jizba).

Voděra a Škabrada (1986) argumentují, že dvouprostorová dispozice může být mimo jiné také následkem stísněného místa na parcelách, které znemožnilo výstavbu dalšího, třetího prostoru.

S vývojem zemědělství a technické náročnosti museli rolníci svá obydlí tzv. „upgradovat“, česky vylepšit/rozšířit, o další nezbytný prostor. S ohledem na stále se snižující klima bylo nezbytné zastřešení všech těchto prostor. Tímto způsobem vznikla trojdílná (trojprostorová) dispozice domu (Vondrušková, Vondruška, 2014).

Trojprostorová dispozice se vyznačuje tím, že síň je situována uprostřed. Z jedné strany je obklopena dýmnou jizbou (později světlou světnicí) a z druhé komorou či chlévem (Sýkora, 1998).

Později se do pece situované v původní dýmné jizbě přikládalo z prostoru síně. Díky sazím a vaření na otevřeném ohni se tomuto prostoru začalo říkat černá kuchyně. Došlo k přeměně dýmné jizby na čistou světnici, a to odstraněním štiplavého kouře, který se držel u stropu (Vondrušková, Vondruška, 2014).

Obr. č. 14 Selská světnice (Zdroj: Škabrada, 1999).

Černá kuchyně dostala své jméno také na základě toho, že nebyla osvětlena. Druhou částí síně pak bylo tzv. zádveří (Škabrada, Vajdiš, 1984).

Dříve, když dýmná jizba obsahovala pec, kde se pekli chléb a vařilo se, kouř unikal přes dýmná okna. Byla to nejčastěji trojice otvorů, kde byly dva spodní otvory a jeden horní, který sloužil pro odvod kouře a také jako větrací. Později byl vytvořen dýmník, kterým kouř procházel na půdu. Dýmník byl předchůdcem komína (Sýkora, 1998).

Rozlišujeme vstupní část a hospodářskou část obydlí. Uvnitř rozlišujeme postavení jednotlivých místností na základě jejich důležitosti. Zejména hovoříme o obyvatelné místnosti, kuchyni a topeništi (Lidová architektura – c).

Vnitřní prostor byl na poměry dnešní doby poměrně malý. Místnost (obvykle v těchto středověkých dobách byla pouze jedna) měla rozměry 3x3 metry, či 4x4 metry a hliněnou podlahu (Sýkora, 1998).

Způsob obživy v jednotlivých oblastech ovlivňoval, zda byla třetí místností komora (typická pro obilnářské oblasti a pro české obyvatelstvo) či chlév, typický pro oblasti s převažující živočišnou výrobou – převážně v horských oblastech a spojován spíše s německou částí obyvatelstva. Trojdílná dispozice tak byla dále dělena na dispozici chlěvní, komorovou a kombinovanou (Voděra, Škabrada, 1986).

Komorová trojdílná dispozice je základním typem domu například v jižních Čechách (Vondrušková, Vondruška, 2014).

Komora původně sloužila k uskladnění potravin a nebyla tedy vytápěná. Postupem času se začala také vytápět a vytvořilo se zde druhé ohniště. Potraviny byly přesunuty do zvláštní spíže či na půdu (Škabrada, Vajdiš, 1984).

Chlěvní typ je typický pro vyšší polohy. Komora je nahrazena prostorem obývaným dobyt看, který byl přístupný přímo ze síně, což vyvolávalo jisté problémy z hlediska hygieny. Tento typ bylo možno vypočítat u drobných chalupníků chudších vrstev, či u výměnkářů, kteří vlastnili krávu nebo menší zvířata (Sýkora, 1998).

Pokud bylo hospodářství nevhodně rozvrženo, například byly velké vzdálenosti od chléva do kuchyně a podobně, výrazně to hospodyně ztěžovalo práci (Losenický, 1948).

Spojením komorového a chlívniho typu vznikl typ smíšený, kde byla komora, vedle své původní funkce, dále prostorem zprostředkujícím přechod ze síně do chlěva situovaného za ní (Voděra, Škabrada, 1986).

V průběhu času i vnitřní prostory usedlosti prodělaly několik změn, které souvisely především s vývojem topeniště (Staňková, 2005).

Pro určité regiony byly typické jednopodlažní budovy, pro jiné byly zase typické vícepodlažní stavby – například Žatecko, Louny, severní a západní Čechy, kde tato patra sloužila především jako sušárny chmele (Majerová, 2009).

V období, kdy již dochází k úpadku feudálního režimu, se zejména v obilnářských oblastech setkáváme s výrazným nárůstem nároků na kapacitu a kvalitnější stavební uspořádání hospodářských a obytných prostor. Komora byla postupně přemísťována nad úroveň původní zástavby, čímž vznikala patra (Škabrada, Vajdiš, 1984).

Patra vznikala dále také v 19. století vytvořením tzv. sýpkového patra nad obytným domem, a to v důsledku upouštění od samostatně stojících sýpek (Staňková, 2005).

Dalšími faktory, které ovlivnily finální kompozici a prostorové uspořádání sídla, byly vzájemné vazby mezi jednotlivými usedlostmi. Rozumíme jimi způsob řazení, pravidelnost, natočení či rozvržení dvora (Voděra, Škabrada, 1986).

Dvůr a jeho vzhled je tvořen vzájemnými vztahy obytných a hospodářských objektů, které byly ovlivňovány například charakterem osídlení, přírodním rázem, historickým kontextem apod. Dvůr sloužil především jako hnojiště (Frolec, 1974).

Rozdělení do jednotlivých typů zastavění dvora určuje počet zastavěných stran. Pokud naproti sobě jednotlivé rohové budovy stojí kolmo a jsou mezi nimi proluky, nazýváme tuto formu dvoutraktovou / dvoustrannou apod. Pokud však rohové objekty tvoří souvislé bloky, nazýváme uspořádání např. trojboké, čtyřboké (Vondrušková, Vondruška, 2014).

V případě, kdy hospodářská budova přímo navazuje na budovu obytnou, se jedná o nejjednodušší formu jednotraktového dvora. Jak obytný, tak hospodářský prostor mají své oddělené vchody, které jsou přístupné ze dvora (Frolec, 1974).

Prostory jsou na sebe navázány v jedné ose. U některých usedlostí dokonce sdílely společnou střechu. Takovýto půdorys není z regionálního hlediska nijak specifický, tudíž je možné ho najít téměř všude v Čechách a na Moravě (Vondrušková, Vondruška 2014).

Frolec (1974) uvádí vznik dvouraktového dvora zastavením protější strany jednoraktových dvorů, avšak Vondrušková a Vondruška (2014) uvádějí, že dvouraktové uspořádání je typické svým půdorysem do písmene L, kdy byla stodola stavěna kolmo na obytný dům, aby manipulace s vozem byla co nejjednodušší. Dále uvádějí, že pokud byla stodola pevně spojena s obytným domem, jednalo se pouze o specifickou variantu jednoraktového dvora.

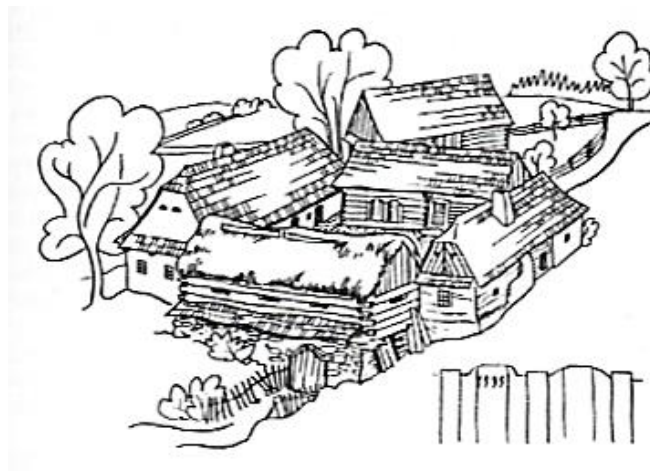
Ohraničují-li objekty usedlosti dvůr ze dvou přilehlých stran, jedná se o dvojstrannou formu (Frolec, 1974).

Vznik a výskyt trojtraktového uspořádání je spojován se středověkou kolonizací a franckým domem, protože vesnice středního Německa byly tímto uspořádáním typické. Ovšem toto hledisko nelze brát jako stěžejní. Velice důležitým faktorem přechodu od dvouraktové dispozice byla také logika a výhodnost tohoto půdorysu tvořícího písmeno U. Otevřená část dvora byla orientována k průjezdní komunikaci či návsi. Na jedné straně stál štítovou stranou do návsi obytný dům, naproti se nacházela sýpka či výměnek, rovněž orientovány štítovou stranou, a mezi nimi své místo zaujímal stodola (Vondrušková, Vondruška, 2014).

Trojtraktové usedlosti jsou nejtypičtější pro velmi úrodné obilnářské oblasti, jako jsou rovinaté a střední polohy Čech (jihočeská Blata, Plzeňsko, Vysočina) a dále jihozápad Moravy (Frolec, 1974).

Nejsložitějším zastavením je forma čtyřtraktová. Typickým znakem je zastavení všech stran poměrně velkého dvora. Jako vjezd sloužila buďto proluka mezi usedlostmi, nebo se jezdilo skrz některou z budov. Toto uspořádání je typické pro kopcovité oblasti s méně příznivými podmínkami, silným větrem a sněžením (Českomoravská vrchovina – okolí Svitav, Poličky a Litomyšle; na Chebsku, či výjimečně v západních Čechách) (Vondrušková, Vondruška, 2014).

Čtyřtraktová dispozice uzavírá vývojovou řadu dvorů: jednostranná – dvojstranná – trojstranná (Frolec, 1974).

Obr. č. 15 Uzavřený dvůr s patrovou sýpkou (Zdroj: Löw, Michal, 2003).

3.7 Stavební materiály a konstrukce ve venkovském prostředí

Na základě dnešního lidového stavitelství lze vytušit výskyt dřívějších tradičních stavebních materiálů. Prameny jsou archivní doklady, ale i kartografické podklady, na jejichž základě lze odhalit jednotlivé změny a přesuny stavebních materiálů a zařadit tak tento vývoj do časové osy (Frolec, 1974).

Ve vrcholném středověku dominovala kompaktní dřevěná konstrukce roubená (Škabrada, Vajdiš, 1984).

Dřevo bylo nejčastěji kombinováno s proutím a až do 18. století jako stavební materiál převládalo (Vondrušková, Vondruška, 2014). Především pro horské oblasti na celém území České republiky bylo základním stavebním materiálem a místy, například v rovinných oblastech Moravy, bývalo proloženo stavbami hliněnými (Frolec, 1974).

U dřevěných staveb rozlišujeme kúlovou techniku – nejstarší a nejjednodušší; drážkovou techniku, techniku roubení, hrázdění a také rámové konstrukce (Vondrušková, Vondruška, 2014). Frolec (1974) považuje za nejstarší techniku na evropském území vyplétání stěn proutím mezi kolmo postavené sloupy a jejich omazání hlinou. Technika hrázdění spočívala v kostře z trámů, které byly spojeny v obdélníky, zpevněné šikmými či podélnými příčkami. Volná místa vyplňovaly dřevěné kolíky obalené slámou a omazané hlinou.

*Obr. č. 16 Konstrukce hrázdění s cihelnými výplety ve štítě patrového domu. Vedle statické funkce plní hrázdění rovněž funkci dekorativní. Obec Salajna, okres Cheb.
(Zdroj: Lidová architektura).*

Vedle roubených stavení ze dřeva se objevují nové materiály a vznikají zděné stavby. V každé oblasti byl používán jiný materiál. Nejčastěji se využívalo dřevo, a když došlo, začalo se stavět z kamene. Na příkladu jižních Čech pozorujeme rychlý úbytek dřevěných staveb vlivem určitých podmínek. Mezi hlavní faktory způsobující přechod patřily vysoké ceny dřeva, které reflektovaly nedostatek lesů. Dále to bylo zrušení nevolnictví, což dalo lidem lepší životní perspektivu (Voděra, Škabrada, 1986).

První zmínky o zděných stavbách pocházejí přibližně z roku 700, tedy z období příchodu slovanského obyvatelstva. Zděné byly především tehdejší protorománské chrámy, dnes již bohužel nedochované (Löw, Míchal, 2003).

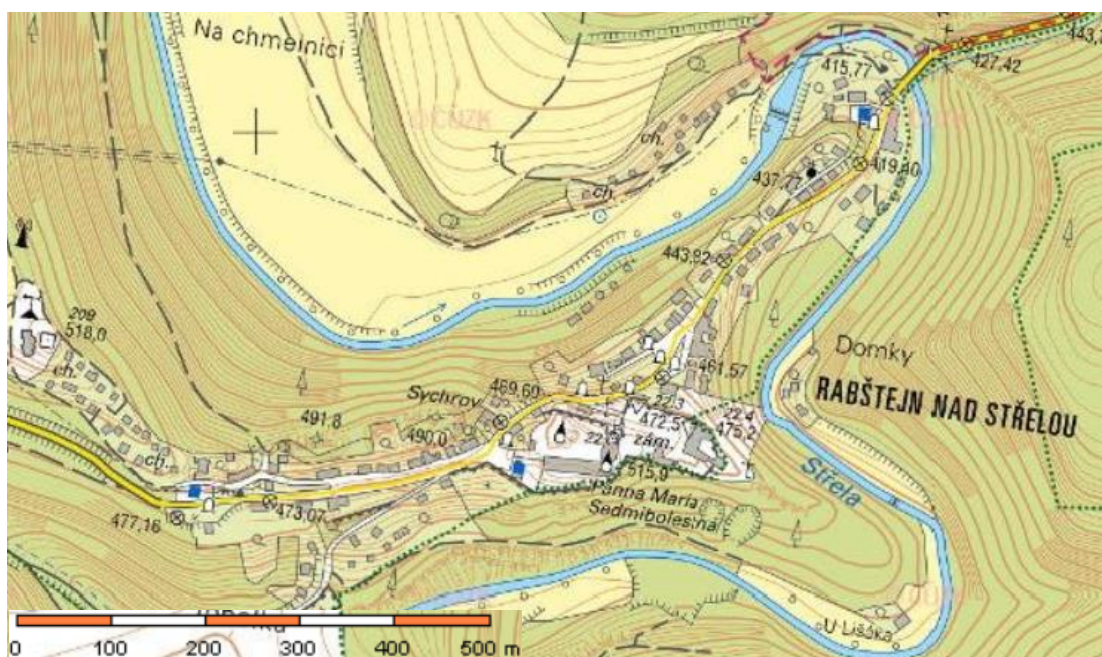
Tereziánské protipožární dekrety a stavební předpisy způsobily, že úbytek dřevěných staveb pozvolna pokračoval (Vondrušková, Vondruška, 2014). V roubených stavbách tak například vznikaly zděné části, které sloužily jako komory a sýpky (Voděra, Škabrada, 1986).

Zlepšení hospodářské situace, která souvisela s tereziánskými a josefskými reformami, lze velice dobře sledovat na povrchových úpravách vesnických domů. Přibývalo zdobení fasád (plastický štuk). Výzdoba plnila reprezentační funkci a odrážela sociální status majitele (Křížková, Pavlicová, Válka, 2015).

Základními stavebními jednotkami zděných staveb, vyskytujících se až od 13. století, byly kámen, nepálené cihly (zhotovovaly se z jílovité hlíny přimícháním plevů a organických zbytků) a pálené cihly. Pálené cihly se na venkově začaly používat až od konce 18. století, neboť jejich cena byla velmi vysoká a venkované měli zákaz si je sami vyrábět (Vondrušková, Vondruška, 2014).

3.8 Popis faktorů, které ovlivnily vývoj venkovských sídel

Na vývoj venkovského osídlení měla vliv řada faktorů. Samotné vesnice také prodělaly určitý vývoj. U některých vesnic byl vývoj velice bouřlivý – byly zničeny válkami a následně opět obnoveny. Některé se rozrostly do té míry, že se staly městy, či dokonce malými městy. Někdy se naopak z prosperujícího města či městečka stala opět vesnice. Příkladem je Rabštejn nad Střelou nebo obce v sudetských oblastech (Majerová, 2009).

Obr. č. 17 Rabštejn nad Střelou (Zdroj: ČÚZK).

Jako člověk ovlivňoval přírodu a životní prostředí, tak naopak příroda nutila člověka k přizpůsobení se. Vše probíhá na základě zpětné vazby, což je dáno tzv. koevolucí (Sádlo, 2005).

Mezi faktory, které považujeme za zásadní, co se vlivu na vývoj venkovských sídel a jejich uspořádání týče, patří dostatečný prostor pro plužinu a vodoteč, která celé vesnici zajišťovala zdroj pitné a užitkové vody, a dále samozřejmě příhodné půdy pro tak důležitou zemědělskou výrobu (Löw, Míchal, 2003).

Sociální diference hrála ve vývoji obrovskou roli. Její vliv můžeme zaznamenat na příkladu různého obestavení dvorů zemědělských usedlostí či na vnitřním uspořádání obytného domu (Vondrušková, Vondruška, 2014).

Přírodní prostředí, ať už tím myslíme geografii, polohu, klima, terén, porost, či hydrologické poměry v dané oblasti, má vliv na půdorysné uspořádání sídel a na řešení staveb. Každé sídlo se vyznačuje svojí jedinečností (Lidová architektura – d).

Po osídlení klimaticky a půdně kvalitních oblastí se začaly osidlovat také oblasti s horšími podmínkami. Začala se radikálně měnit půdorysná a stavební podoba vesnic. Po zavedení emfyteutického práva se na jeho základě začaly zakládat nové a přeměňovat staré vesnice. Právo zavádělo nové vztahy poddaných k půdě, k usedlostem a nové vztahy mezi feudálem a poddanými (Škabrada, Vajdiš, 1984).

Někdy byl život na vesnici krutý a velice těžký. Svě si, čas od času, také přisadila příroda, která přinesla katastrofy, při kterých často docházelo k drancování. Dále nepokoje a války, konkrétně Třicetiletá válka, v jejímž důsledku mnoho lidí zemřelo a mnoho bylo nuceno své usedlosti a obydlí opustit. Obrat nastal až po konci 17. století. Docházelo k rozvoji a zvelebování českého venkova a vesnic (Kroupa, 2005).

Kompozice sídla a jeho prostor je ovlivňována vzájemnými vazbami usedlostí, a to pravidelností a řazením. Půdorysné uspořádání má vliv na charakter, formu, kompozici a v neposlední řadě i na výraz usedlosti (Voděra, Škabrada, 1986).

Dříve než započaly kolonizační vlivy, na jejichž základě došlo k výraznému odlesnění naší krajiny a nástupu bezlesí, byla tehdejší lesnatá krajina velice řídko prostoupena. Místy bychom v lesním porostu narazili na mýtinu nebo vesnici. Ovšem okolo hradišť nebo obchodně významných stezek bychom zaregistrovali, že byl les hustěji prostoupen loukami, pastvinami a poli, které tvořily souvislejší pásy. Ke snížení podílu dřevin přispěl také pasoucí se dobytek, který preferoval stromové mláží a zanechával za sebou pichlavé keře (Sádlo, 2005).

Po zrušení poddanství v roce 1848 bylo možné, aby vesnice získaly „nezávislost“. S tím přišel problém v podobě vzniku malých hospodářství, která by rozhodně nebyla schopna uživit svého majitele (Kroupa, 2005).

Obraz dnešních sídel je syntézou mnoha slohových a vývojových etap napříč mnoha stoletími. Pokud tedy sledujeme okolní vlivy a samotný vývoj, jsme schopni zaniklé vsi zrekonstruovat do původní podoby (Staňková, 2005).

3.9 Funkční význam a využití zeleně ve venkovských sídlech

Pojmem „zeleň“ či „rozptýlená zeleň“ rozumíme veškerou trvalou vegetaci zahrnující stromy uspořádané do alejí či solitéry, trávničky, keříky, remízky a další polyfunkční prvky, důležité zejména z krajínotvorného hlediska (Mareček, 2005).

Provázanost menších urbanizovaných celků s okolní volnou přírodou umožňuje výskyt této důležité složky přírody. Díky ní jsou sídla lépe začleněna do okolní krajiny a v mnohých případech do ní plynule, bez ostrých hranic přecházejí. Zeleň je v obydlených oblastech životním prostředím pro mnoho živočichů a lokality se díky ní stávají rozmanité (Reichholf, 1999).

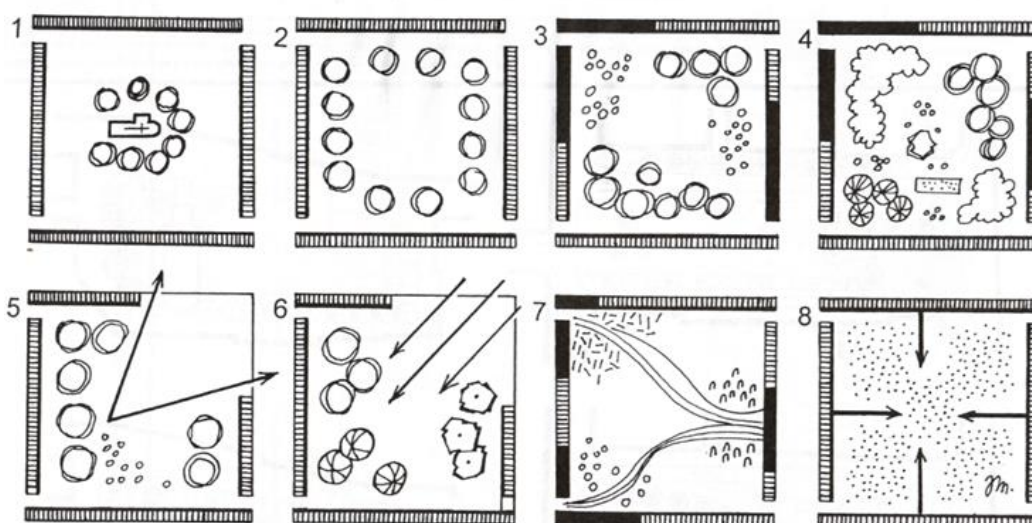
Prostorové uspořádání zeleně bylo ovlivněno půdorysným uspořádáním sídla, tvarem a návazností plužiny. Na základě těchto faktorů vznikaly koncepce a sestavy zeleně, tvořící konečnou a charakteristickou siluetu sídla (Baroš, Barošová, 2014).

Estetičnost není jedinou věcí, která je zelení do vesnických sídel vnášena. Důležitá je především její polyfunkčnost, což znamená, že je schopna ovlivňovat a zlepšovat životní podmínky, a to nejen z hlediska malých celků, ale i z globálního hlediska (Mareček, 1966).

Dominantním prvkem je strom. Může se vyskytovat jako solitéra, v podobě aleje nebo menších celků. Je třeba mu věnovat zvláštní pozornost, protože je nejen prvkem ozdobným, ale také bývá spojován například s významnou událostí (Málek, Horáček, Kiesenbauer, 2012).

Stromy plní mnoho důležitých funkcí. Jsou schopné ovlivnit klima v dané oblasti. V podobě větrolamů ochraňují sídla především ve větrných oblastech. Jako vzrostlé solitéry vytvářejí blahodárny stín v letních obdobích (Mareček, 1966).

Stromová sestava v návěsním prostoru, jenž zdůrazňuje dominantu kostela, je typická pro vesnice návěsního typu. Liniové uspořádání stromů okolo komunikace je zase typické pro silniční vsi. Pro nepravidelnou zástavbu jsou typické nepravidelné shluky rozptýlené zeleně (Baroš, Barošová, 2014).

Obr. č. 18 Schéma různých přístupů k prostorovému a funkčnímu řešení zeleně na návších. 1 - zdůraznění středové dominanty; 2 - zdůraznění obvodu; 3 - zvýraznění důležitých staveb návsi; 4 - nevhodné funkční řešení; 5 - zdůraznění vyhlídky; 6 - zeleň vyhlídkové návsi; 7 - respektování funkční sounáležitosti budov s návsi; 8 - řešení pro malé návsi s nepřiliš funkčně diferenciovanou zástavěností návsi.

(Zdroj: Mareček, 2005).

Od pradávných dob byly stromy považovány za posvátné a každý národ uctíval nejprospěšnější strom na svém území. Slované uctívali především lípu a dub. To, jaký duchovní význam stromy pro každou ves měly, dokazuje jejich výskyt v blízkosti sakrálních staveb – boží muka, kostely, kapličky (Štěpánek, Mareček, 1958).

Výběr druhů pro výsadbu ovlivňuje především omezený prostor pro korunu, kořenový systém či nedostatek vody. Zároveň je třeba volit takové stromy, které nebudou svým vývojem zasahovat do okolního prostředí, například narušováním chodníků, komunikací apod. (Málek, Horáček, Kiesenbauer, 2012).

Se zelení se dále setkáváme v podobě zahrádek, živých plotů, keřových pásů podél komunikací, nebo travnatých ploch v zákoutích, doplněných například dětským hřištěm a lavičkami za účelem relaxace a odpočinku (Kocourková, 1994).

Zeleň lze vymezit dle funkce, způsobu využití a prostorového uspořádání s výškovou gradací. Dle funkce ji dělíme na zeď parkovou, obytnou, technicko – hygienickou a hospodářskou. Dle použití a společenské dostupnosti rozdělujeme zeď na veřejnou, vyhrazenou a soukromou. Posledním rozdělením je prostorové uspořádání a výšková gradace. Spadá sem nízká zeď do výšky 5 metrů, středně vysoká zeď výšky 5–15 metrů a vysoká zeď nad 15 metrů (Mareček, Sýkora, 1986).

Lunc (1954) tato rozdělení blíže specifikuje a uvádí příklady. Zelení pro všeobecné použití se rozumí parky, uliční zeď, zeď u klubů a stadionů. Omezeně používaná zeď je u škol či nemocnic. Dále uvádí zeď zvláštního určení, kam spadají porostní pásy na ochranu polí, větrolamy, vodo-ochranné porosty, meliorační porosty apod.

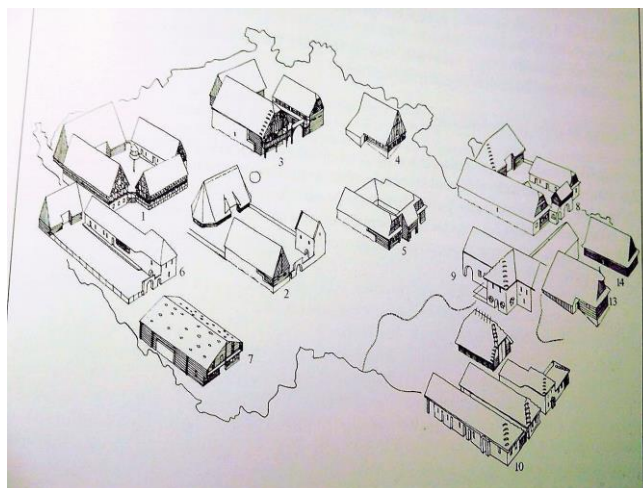
3.10 Regionální diference

Každý region a každá oblast má svá určitá specifika, kterými se odlišuje od ostatních oblastí. Ve vývoji venkovských sídel tomu není jinak. Architektura je velice úzce spjata s krajovým výskytem stavebního materiálu a způsobem jeho zpracování. Diference zde nebyla od počátku, nýbrž postupně krystalizovala až do dnešní podoby – završena byla zhruba v polovině 19. století, kdy vznikla konečná a pestrá mozaika stavebních okruhů rozdělených podle použitého stavebního materiálu (Staňková, 2005).

Z hlediska stavebních materiálů je pro region severních Čech (Trutnovsko aj.) typické dřevo. Domy jsou roubené a střechy jsou velice strmé (z důvodu zvýšeného rizika velkých přívalů sněhu). Naopak region jižních Čech (Českobudějovicko, Českokrumlovsko) je spíše oblastí výskytu domu zděného z pálených cihel. Usedlosti mladších dob překypují bohatým zdobením, viz Holašovice (Koula, 1973).

Staňková (2005) uvádí kompletní zastoupení jednotlivých typů domů dle oblastí a dělí je na: *roubené domy* (polabský, severočeský, pojizerský, šumavský, valašský, volarský, podkrkonošský, dům slezského pohraničí, Českomoravské vrchoviny, chodský a rokycanský), *hrázděné domy* (chebský, krušnohorský, frýdlantský), *hliněné domy* (hanácký, slovácký) a *zděné domy s novodobou zděnou výstavbou* (jihočeský, jihočeského pohraničí, plzeňský, broumovský, slánsko-lounský a litoměřicko-ústecký).

Tato kapitola dále řeší regionální odlišnosti mezi jednotlivými domy, a to ve vybraných regionech České republiky. V tomto případě jsou vybranými regiony pouze ty, které leží v oblasti Čech. Vymezení jednotlivých regionů je na základě geografie. Kapitola se zabývá popisem půdorysných a dispozičních schémat, typických vždy pro daný region, a dále specifickými stavebními materiály a konstrukcemi. Zaměřuje se také na stavební zajímavosti, charakterizující vybrané regiony. Výklad je doplněn o obrazové ukázky.

Obr. č. 19 Přehled základních typů lidového domu a způsobů regionálně diferencovaného uspořádání zemědělských usedlostí v ČR
(Zdroj: Löw, Michal, 2003).

3.10.1 Střední Čechy

Střední Čechy spadají pod staré sídelní území, osídlené v raném středověku. Půdorysná skladba je ovšem mladšího data. Převládají vsi návěsí s nepravidelnou návší menší velikosti. Samotné domy jsou z hlediska dispozice trojdílné a roubené (Škabrada, 1999).

Roubené domy jsou opatřeny sedlovými střechami a bedněnými štíty s kolmo posazenými prkny a na vrcholu opatřeny kabřincem. Mladší zděné domy z kamene lze nalézt v povodí Berounky. Střecha je sedlová s polovalbou, opatřena pálenou krytinou. Převážně zděná výstavba je doložena například v oblasti Slánska, kde byl nedostatek dřeva (Lidová architektura – e).

V západní části regionu, jako Křivoklátsko, se roubily stěny starších domů. Naopak v oblasti Polabí byl srub krytý mazaninou. Zděné domy čerpaly inspiraci převážně z barokních slohových staveb. Naopak na Příbramsku se uplatňovalo klasicistní ztvárnění hmoty a pochází odtud většina honosných bran, které byly zděné a klenuté, leckdy se štukovou výzdobou. Starší brány ze dřeva nebyly díky přestavbám dochovány (Škabrada, 1999).

Mencl (1980) uvádí, že až do 16. století byly domy na celém území středních Čech jednotně roubené a dnešní pestrost štítových tvarů, zejména v oblasti Polabí, je výsledkem pozdější doby, kdy se polabský dům vydělil ze společnosti goticky ztvárněných českých domů.

Obr. č. 20 Slánský dům – Třebíz (Zdroj: Český Rozhlas).

*Obr. č. 21 Dům středočeské pahorkatiny a povodí Berounky – Kojetín
(Zdroj: Český Rozhlas).*

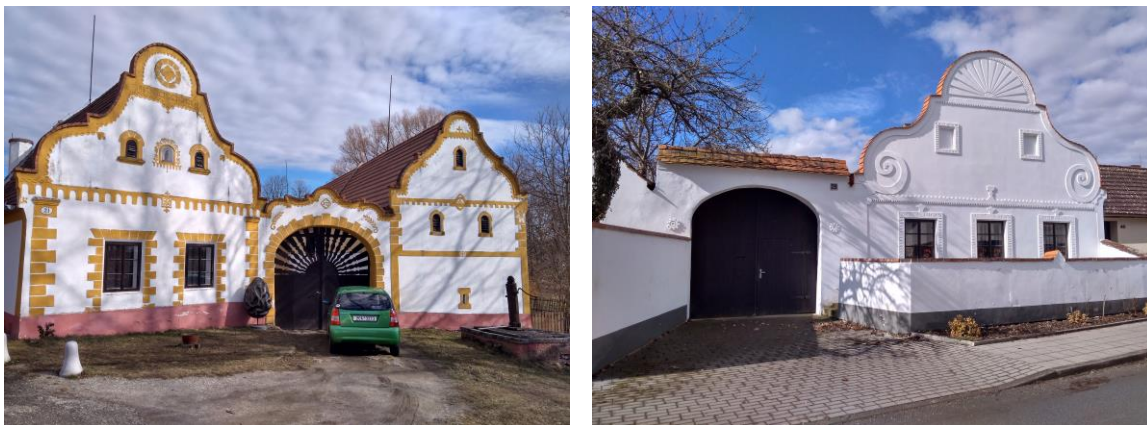
3.10.2 Jižní Čechy

Region jižních Čech je ze všech oblastí nejzřetelněji vymezen. Starší sídelní území je typické vesnicemi návesními, nepravidelnými. V oblastech, kde se osidlovalo do lesnatého prostoru, jsou vesnice radiální. Díky velkému množství vodotečí a vodních útvarů lze najít vesnice řetězíci se podél jednoho či obou břehů (Škabrada, 1999).

Z hlediska stavebních materiálů je dřevo velice rychle opouštěno, a to zejména v důsledku jeho nedostatku spojeného se zakládáním rybníků. Tento proces způsoboval úbytek zemědělské půdy a byl kompenzován mýcením lesních porostů. Domy navenek roubené byly stavěny pouze v horských oblastech Šumavy. Procesu přezdívání nejdéle odolávala dřevěná světnice (Lidová architektura – f).

Z 1. poloviny 19. století pochází dnes nejznámější zděná podoba jihočeského domu s bohatými štíty a branami. Štíty jsou opravdu velkou zvláštností, jelikož jsou velmi bohaté a různých obrysů. Nejčastěji navazují na barokní tradici. Také sýpky byly nebývale zdobené. Novostavby po polovině 19. století vykazují bílé ploché stěny s tmavými vjezdy a červenými taškovými střechami (Škabrada, 1999).

Díky relativně mladé zděné zástavbě se v jižních Čechách nachází mnoho památkových rezervací. Nejznámější jsou Hlubocká Blata a Soběslavsko-Veselská Blata. Dále jsou to například vesnice Zálší, Záluží, Vlastiboř a především nejznámější Holašovice. Holašovice jsou nejznámějším úkazem projevu, který nazýváme „selské baroko“ (Mencl, 1980).

Obr. č. 22 a 23 Ukázka architektury jihočeského domu, vesnice Bavorovice, okres České Budějovice (Zdroj: Autor).

V oblasti jižních Čech není jediným projevem lidové architektury pouze selské baroko. Na území se nacházejí další formy architektury, které je nutné zmínit. Jedná se o dům šumavský, volarský a oblast Českokrumlovská. Šumavské domy jsou roubené a typické svými širokými, nízkými, polovalbovými či sedlovými střechami. V jejich štítech se často objevuje pavlač (NP Šumava).

Obr. č. 24 Roubená usedlost ve Zvíkově u Záměšle (Zdroj: Chatař, chalupář).

Volarský dům se svojí dispozicí zcela vymyká celé škále domů na našem území. Je charakteristický tím, že pod jednou střechou o mírném sklonu se nachází obytná část a hospodářské části jako chlévy, komory, stáje, popřípadě i stodola. Střecha bývá pokryta šindelem a zatěžkána kameny (Etnofolk.eu).

Obr. č. 25 Alpský volarský dům (Zdroj: Chytré bydlení).

Oblast Českokrumlovska a Kaplicka byla osidlována německy mluvícím obyvatelstvem. Dispozice dvora byla uzavřená, konkrétně troj nebo čtyřstranná. Jednalo se o rozlehlé dvory. Příkladem vesnic, kde se tyto dvory dochovaly, jsou Pernek, Kájov, Koryto či Mirkovice (Lidové stavby).

3.10.3 Západní Čechy

Lesnaté oblasti západních Čech byly osidlovány později nežli oblasti situované níže. Z hlediska dispozice lze nalézt případy velkých, pravidelně vymezených návsi obdélníkového tvaru, například v Přehýšově v okrese Plzeň. Památkovými rezervacemi jsou obce Božkov, Černice nebo Doubrava (Škabrada, 1999).

Domy západních Čech rozdělujeme na jihozápadní a severozápadní (Lidová architektura – g). Domy na jihozápadě jsou spíše přízemní. Na severozápadě od 16. a 17. století převládalo patrové řešení, s výjimkou sociálně slabších vrstev. Dispozice samotného domu byla komorového typu, v pohraničí chlévního. Roubené stěny jsou kryty hliněnou omazávkou, nejvíce ze všech oblastí České republiky (Škabrada, 1999). Střechy byly u patrových domů nejčastěji sedlové, s bedněnými či hrázděnými štíty a u domů z jihozápadní oblasti valbové nebo polovalbové, s předsazenou štítovou pavláčkou (Lidová architektura – g).

Zajímavostí je chebský dům, typický svojí hrázděnou konstrukcí. Ta se uplatňovala nejen u štítů, ale dále také například ve stěnách patrových domů a hospodářských staveb (Škabrada, 1999). Tento dům je specifický i z hlediska vnitřního uspořádání, a to především ohniště. V jizbě stojí velká kachlová kamna se zavřeným ohněm, která jsou otopná ze síně, tudíž s pecí se v síni nesetkáváme. Ohniště s pecí bylo v síni a postupem času zde vznikla kuchyně. Ze síně se vystupovalo do patra po dřevěném schodišti (Mencl, 1980).

Obr. č. 26 Chebský dům (Zdroj: Tuzemská dovolená).

3.10.4 Severní Čechy

Oblast severních Čech je mladšího data osídlení. Půdorysnými schémata, častěji než návesními, jsou údolní lánové typy. Zároveň je tento region typický největším počtem zachovalých, starých, dřevěných domů, především patrového řešení a chlívniho typu. V Pojizeří a Podještědí bychom se ovšem setkali spíše s přízemními roubenými domy. Vnitřní dispozice je trojdílná s tím, že přízemí je řešeno dvoutraktově a patro je jednotraktové (Škabrada, 1999).

Mencl (1980) uvádí, že v důsledku jednoduššího patra docházelo k jeho zúžení, což se projevilo na příčném řezu nesymetričností celého domu. Toto bylo nejtypičtější pro domy na Kokořínsku a Českolipsku, kde jejich zadní strana střechy spadá na úroveň přízemí. Zároveň je patrové řešení doprovázeno tzv. podstávkou, neboli sloupovou konstrukcí před stěnami přízemí, na kterou jsou usazeny stěny patra, roubené nebo hrázděné.

Kromě domu byly dřevěné také hospodářské stavby. Stodoly byly z hrázděné, případně rámové konstrukce – kdy byla trámová kostra pobita prkny. Dřevěné byly i brány a ohradní zdi. Od 2. poloviny 18. století proniká do této oblasti, stejně jako i do jiných, zděná zástavba a dochází k přezdívání. Začínalo se kuchyní a chlévy (Škabrada, 1999).

Ke zformování regionálních variant došlo v polovině 19. století. Architektura byla součástí klasicistního charakteru. Specifickým stavebním materiálem byl pískovec, a dále se ke stavbě používal kámen, nepálené a pálené cihly. V roce 1995 byly vyhlášeny vesnice Janovice, Lhota, Jizerka a Trávníky za památkové rezervace (Mencl, 1980).

Obr. č. 27 Ukázka domu severních Čech (Zdroj: Liberecký kraj).

Obr. č. 28 Detail podstávkového domu ve Žďáru (Zdroj: Liberecký kraj).

Zvláštním typem staveb v severních Čechách, jsou sklářské domy. Ty měly zpravidla trojdílný půdorys, měly patro, byly zčásti dřevěné a pozdně barokní a klasicistní. Topeniště uvnitř domu se nacházelo po obou stranách vstupního prostoru. Střecha bývala zpravidla mansardová a polo-mansardová (Lidová architektura – h).

Obr. č. 29 Sklářský dům v osadě Jizerka (Zdroj: Jizerské hory).

Zajímavými stavbami severních Čech jsou dále tzv. boudy, které se začaly stavět na hřebenech hor zhruba v 17. století, a to pro turisty, pastevce a horaly. Dodnes jsou výraznou dominantou českých hor na severu. Největší rozvoj prodělaly ve druhé polovině 20. století a za nejstarší boudu je považována Luční bouda (Krkonošské boudy).

Obr. č. 30 Ukázka horské boudy Přední Labská 72, nedaleko Špindlerova Mlýna (Zdroj: Autor).

3.10.5 Východní Čechy

Střední rovinná část okolo Hradce Králové a Pardubic, svým charakterem zástavby a architekturou, navazuje na polabskou oblast středních Čech. Vsi mají návesní charakter s pravidelným uspořádáním a převažují domy přízemního charakteru. Vzhledem k velmi pozdnímu přezdívaní staré roubené architektury lze na tomto území najít její výrazné zbytky. Mladší stavby, především z počátku 20. století, upoutávají plošnou štukovou výzdobou, která osobitým způsobem přetváří motivy ze starších staveb, secese i moderny (Škabrada, 1999).

Mencl (1980) označuje za nejznámější oblast východočeského lidového domu Český ráj – tedy oblast mezi Turnovem, Železným Brodem a Jičínem. V této oblasti, zřejmě na základě vlivu severozápadní a německy mluvící oblasti, vznikly výtvarně nejhodnotnější dřevěné patrové stavby z masivního roubení, bez podstávky, s profilovanými římsami trámových zárubní oken.

Škabrada (1999) poukazuje na největší „specialitu“ východních Čech, kterou jsou dřevěné kostely. Ze všech regionů České republiky jsou v této oblasti nejpočetněji zastoupené samostatně stojící zvonice.

Obr. č. 31 Kopicův statek, Kacanovy (Zdroj: Český ráj).

Obr. č. 32 Dřevěná zvonice v Dolní Sytové (Zdroj: Český ráj).

V oblasti východních Čech se nachází oblast Broumovsko, která je typická svojí zvláštní lidovou architekturou. Tuto architekturu sem přinesli kolonisté z Durynska. Hospodářské usedlosti jsou tzv. „francké dvorcové statky“ klasicistního typu. Výzdoba fasád je štuková a štíty jsou zakončeny hlavicemi. Charakteristické jsou rovněž vstupní portály (Broumovsko).

Po stranách vstupních portálů se nachází sedátka vytesaná z pískovce a omítky staveb jsou většinou řešeny dvojicí barev, konkrétně žluté a bílé (Město Broumov).

Obr. č. 33 Ukázka lidové architektury na Broumovsku (Zdroj: Skalní města).

4 Závěr

Stavby a venkovská sídla prošly dlouhodobým vývojem. Jejich stav závisel na různých vlivech, jako například stáří či válečné konflikty. Některé venkovské stavby těmto a mnoha dalším vlivům zcela podlehly. Jiné však zůstaly zčásti, či zcela zachovány.

Sledování historického kontextu, vývoje tradic a přírody, je důležité pro pochopení způsobu uvažování našich předků, které mělo vliv na způsob výstavby a organizaci venkovského prostoru jako celku. Na vývoji sídel lze velmi dobře sledovat schopnost přizpůsobení se reliéfu krajiny, ale také změnám, pokrokům, vývoji zemědělství a společnosti. Tyto informace, mimo jiné, poskytují odpověď na otázku, proč se na území České republiky nacházejí regiony s tak rozdílným pojetím architektury a způsobu uspořádání.

Dle mého názoru je třeba tyto poznatky a fyzické důkazy vývoje pečlivě zachovat a předat dalším generacím. Jsou základem naší civilizace, identity a toho, čím je náš národ charakteristický. Na základě jejich poznání vzniklo mnoho památkově chráněných oblastí, které lze považovat za chloubu a nádhernou ukázkou českého historického stavitelství.

5 Přehled použité literatury a zdrojů

BAROŠ, Adam (ed.), *Metodika pro výběr vhodných druhů dřevin a bylin pro venkovská sídla: certifikovaná metodika VÚKOZ*. Průhonice: [Výzkumný ústav Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví], 2014. ISBN 978-80-87674-04-8.

BAŠE, Miroslav. *Sídla a stavby na venkově*. Praha: Česká technika – nakladatelství ČVUT, 2006. ISBN 80-010-3390-2.

DOBERSKÝ, Josef. *Osídlení našich krajů a vývoj měst*. Praha: Orbis, 1953.

FROLEC, Václav. *Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku*. Brno: Blok, 1974.

HÁJEK, Václav. *Lidová stavení: opravy a úpravy*. Praha: Grada, 2001. Stavitel. ISBN 80-247-9054-8.

HRON, Pavel. *Původní venkovská zástavba v oblasti Jeseníků, její zachování a rozvoj: domov, kolébka lidskosti*. Moravský Beroun: Moravská expedice, 1999. Tak nebo tak. ISBN 80-902-7300-9.

KNOPP, Alfréd (ed). *Vesnice: Stavby a krajina mají svůj řád*. Brno: Ústav územního rozvoje, 1994. Vesnice (Ústav územního rozvoje). ISBN 80-851-2496-3.

KOCOURKOVÁ, Jarmila. *Přírodní prostředí vesnice*. Brno: Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1994. Vesnice. ISBN 80-851-2437-8.

KOULA, Jan E. *Poznáváme architekturu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1973. Knižnice všeobecného vzdělání.

KROUPA, Stanislav. *Zázraky před jižní hranicí: pohled z Novohradských hor do měst a vesnic v jižní části roviny třeboňské*. České Budějovice: Veduta, 2005. ISBN 80-868-2912-X.

KŘÍŽKOVÁ, Alena, Martina PAVLICOVÁ a Miroslav VÁLKA. *Lidové tradice jako součást kulturního dědictví*. Brno: Masarykova univerzita, Filosofická fakulta, Ústav evropské etnologie, 2015. ISBN 978-80-210-8081-2.

LOSENICKÝ, Emil. *Venkovská domácnost*. Praha: Vladimír Žikeš, 1948.

LÖW, Jiří a Igor MÍCHAL. *Krajinný ráz*. Kostelec nad Černými lesy: Lesnická práce, 2003. ISBN 80-86386-27-9.

LUNC, J. B. *Zeleň ve stavbě měst*. Praha: Státní zemědělské nakladatelství, 1954.

MAJEROVÁ, Věra (ed.), *Český venkov 2008: proměny venkova*. Praha: Česká zemědělská univerzita, Provozně ekonomická fakulta, 2009. ISBN 978-80-213-1911-0.

MAREČEK, Jiří. *Krajinářská architektura venkovských sídel*. V Praze: Česká zemědělská univerzita, 2005. ISBN 80-213-1324-2.

MAREČEK, Jiří. *Zeleň na vesnici*. Praha: Tisková, ediční a propagační služba místního hospodářství, 1966. Knihnice MH.

MAREČEK, Jiří a Jaroslav SÝKORA. *Zeleň ve venkovských sídlech a v jejich krajině*. Praha: Informační a publikační komise Rady pro životní prostředí při vládě ČSR ve Státním zemědělském nakladatelství, 1986.

MÁLEK, Zdeněk, Petr HORÁČEK, Zdeněk KIESENBAUER. *Stromy pro sídla a krajinu*. Olomouc: Petr Baštan, 2012. ISBN 978-80-87091-36-4.

MENCL, Václav. *Lidová architektura v Československu*. Praha: Academia, 1980.

REICHHOLF, Josef. *Životní prostředí: ekologie lidských sídel*. Praha: Ikar, 1999. Průvodce přírodou (Ikar). ISBN 80-720-2503-1.

SÁDLO, Jiří. *Krajina a revoluce: významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny Českých zemí*. Praha: Malá Skála, 2005. ISBN 80-86776-02-6.

SEDLÁKOVÁ, Radomíra. *Stavební slohy v Česku*. Praha: Jan Vašut, 2004. Merian speciál. ISBN 80-723-6364-6.

SLEPIČKA, Alois. *Přeměny venkova: venkov našeho věku*. Praha: Svoboda, 1989. ISBN 80-205-0019-7.

SRB, Vladimír. *1000 let obyvatelstva českých zemí*. Praha: Karolinum, 2004. ISBN 80-246-0712-3.

STAŇKOVÁ, Jaroslava. *Architektura v proměnách tisíciletí: architektonická kompozice, dějiny stavebního umění od pravěku dodnes, lidová architektura, životní prostředí a památková péče*. Praha: Sobotáles, 2005. ISBN 80-868-1710-5.

SÝKORA, Jaroslav. *Venkovský prostor: doplňkové skriptum*. Praha: České vysoké učení technické, 1998. ISBN 80-010-1826-1.

ŠKABRADA, Jiří. *Lidové stavby: architektura českého venkova*. Praha: Argo, 1999. ISBN 80-7203-082-5.

ŠKABRADA, Jiří a Jaroslav VAJDIŠ. *Lidová architektura středočeského kraje*. Praha: Středisko státní památkové péče a ochrany přírody středočeského kraje, 1984.

ŠTĚPÁNEK, Ladislav a Jiří MAREČEK. *Ozelenění a úprava vesnice i krajiny*. Praha: Státní zemědělské nakladatelství, 1958.

TŮMA, Miroslav. Venkov: jeho proměny a územní plánování. *Urbanismus a územní rozvoj*. Brno: Ústav územního rozvoje, příloha časopisu, 2005, 2005(5), str. 2.-3. ISSN 1212-0855.

VODĚRA, Svatopluk a Jiří ŠKABRADA. *Jihočeská lidová architektura*. České Budějovice: Jihočeské nakladatelství, 1986.

VONDRUŠKOVÁ, Alena a Vlastimil VONDRUŠKA. *Vesnice*. Praha: Vyšehrad, 2014. Průvodce českou historií. ISBN 978-80-7429-362-7.

5.1 Elektronické zdroje:

a) Lidová architektura: *Lidová architektura* [online]. [cit. 2017-12-14]. Dostupné z: <http://www.lidova-architektura.cz/architektura-historie/vesnice-osidleni/slovane-cechy-morava.htm>

b) Lidová architektura: *Lidová architektura* [online]. [cit. 2018-12-20]. Dostupné z: <http://www.lidova-architektura.cz/architektura-historie/vesnice-osidleni/pluzina-typy.htm>

c) Lidová architektura: *Lidová architektura* [online]. [cit. 2018-01-14]. Dostupné z: <http://www.lidova-architektura.cz/architektura-historie/vesnice-dum/osidleni-dum-bydleni.htm>

d) Lidová architektura: *Lidová architektura* [online]. [cit. 2018-01-15]. Dostupné z: <http://www.lidova-architektura.cz/architektura-historie/vesnice-osidleni/vesnice-podminky.htm>

e) Lidová architektura: *Lidová architektura* [online]. [cit. 2018-03-19]. Dostupné z: <http://www.lidova-architektura.cz/cr-regiony/stredni-cechy/domy.htm>

f) Lidová architektura: *Lidová architektura* [online]. [cit. 2018-03-19]. Dostupné z: <http://www.lidova-architektura.cz/cr-regiony/jizni-cechy/domy.htm>

g) Lidová architektura: *Lidová architektura* [online]. [cit. 2018-03-19]. Dostupné z: <http://www.lidova-architektura.cz/cr-regiony/jihozapadni-cechy/domy.htm>
<http://www.lidova-architektura.cz/cr-regiony/severozapadni-cechy/domy.htm>

h) Lidová architektura: *Lidová architektura* [online]. [cit. 2018-03-19]. Dostupné z: <http://www.lidova-architektura.cz/architektura-historie/stavby-bydleni/domy-sklarske.htm>

Ústav pro studium totalitních režimů: Kolektivizace zemědělství. *Ústav pro studium totalitních režimů* [online]. [cit. 2018-03-19]. Dostupné z:

<https://www.ustrcr.cz/uvod/kolektivizace-venkova-v-ceskoslovensku/>

Národní park Šumava: Architektonický manuál [online] [cit. 2018-03-27]. Dostupné z: http://www.npsumava.cz/gallery/6/2041-1850_arch_manual.pdf

Etnofolk.eu: Folk Culture Heritage: *Volarský dům* [online] [cit. 2018-03-27]. dostupné z: <http://www.etnofolk.eu/cs/article/volarsky-dum>

Lidové stavby: *Českokrumlovsko a Kaplicko* [online] [cit. 2018-03-27]. Dostupné z: <http://www.lidove-stavby.cz/?ceskokrumlovsko-a-kaplicko,206>

Krkonošské boudy: *Historie krkonošských bud* [online] [cit. 2018-03-27] Dostupné z: <http://www.krkonoskeboudy.cz/p/boudy-jejich-historie.html>

Broumovsko: *Lidová architektura na Broumovsku* [online] [cit. 2018-03-27]. Dostupné z: <http://www.broumovsko.cz/lidova-architektura-na-broumovsku>

Město Broumov: *Lidová architektura* [online] [cit. 2018-03-27]. dostupné z: <http://broumov-mesto.cz/lidova-architektura/d-1222>

5.2 Další zdroje:

ČÚZK: *Český úřad zeměměřičský a katastrální* [online] [cit. 2018-03-08]. Dostupné z: www.cuzk.cz

6 Seznam použitých obrázků

Obr. č. 1 Půdorys sídelního objektu Přezleticích u Prahy. (Zdroj: Obec Přezletice) [online] [cit. 2018-03-09]. Dostupné z: <http://prezletice.cz/archeologicke-naleziste/>

Obr. č. 2 Polozemnice (Zdroj: Místo pro život) [online] [cit. 2017-12-14]. Dostupné z: http://mistoprozivot.cz/index.php?id=1634#vite_ze

Obr. č. 3 Rekonstrukce hradiště Klučov (Zdroj: Obec Klučov) [online] [cit. 2018-03-01]. Dostupné z: <http://www.klučov.cz/obec-1/historie/slovanske-hradiste/>

Obr. č. 4 Robotní patent z roku 1738 (Zdroj: Vondrušková, Vondruška, 2014).

- Obr. č. 5** Krajnotvorná funkce plužiny s popiskem (Zdroj: Mareček, 2005).
- Obr. č. 6** Traťová plužina (Zdroj: Lidová architektura) [online] [cit. 2018-01-12].
Dostupné z: <http://www.lidova-architektura.cz/architektura-historie/vesnice-osidleni/pluzina-typy.htm>
- Obr. č. 7** Nepravidelná zástavba obce Radomilice (Zdroj: www.cuzk.cz).
- Obr. č. 8** Pravidelná zástavba obce Zálší (Zdroj: www.cuzk.cz).
- Obr. č. 9** Půdorysné typy dle jednotlivých oblastí ČR (Zdroj: Mareček, 2005).
- Obr. č. 10** Návesní půdorysný typ (Zdroj: Knopp, 1994).
- Obr. č. 11** Návesní ulicovka Charvátská Nová Ves, okres Břeclav (Zdroj: Löw, Míchal, 2003).
- Obr. č. 12** Horní Stropnice, okres České Budějovice (Zdroj: www.cuzk.cz).
- Obr. č. 13** Rozptýlený dvorcový půdorys (Zdroj: Knopp, 1994).
- Obr. č. 14** Selská světnice (Zdroj: Škabrada, 1999).
- Obr. č. 15** Uzavřený dvůr s patrovou sýpkou (Zdroj: Löw, Míchal, 2003).
- Obr. č. 16** Konstrukce hrázdění s cihelnými výplety ve štítě patrového domu v obci Salajna, okres Cheb (Zdroj: Lidová architektura) [online] [cit. 2018-01-16].
Dostupné z: <http://www.lidova-architektura.cz/architektura-historie/vesnice-osidleni/pluzina-typy.htm>
- Obr. č. 17** Rabštejn nad Střelou (Zdroj: www.cuzk.cz).
- Obr. č. 18** Schéma různých přístupů k prostorovému a funkčnímu řešení zeleně na návších (Zdroj: Mareček, 2005).
- Obr. č. 19** Přehled základních typů lidového domu a způsobů regionálně diferencovaného uspořádání zemědělských usedlostí v ČR (Zdroj: Löw, Míchal, 2003).
- Obr. č. 20** Slánský dům – Třebíz (Zdroj: Český Rozhlas) [online] [cit. 2018-03-19]
Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/lidovestavby/stredni_cechy/_zprava/185768

Obr. č. 21 Dům středočeské pahorkatiny a povodí Berounky – Kojetín (Zdroj: Český Rozhlas) [online] [cit. 2018-03-19]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/lidovestavby/stredni_cechy/_zprava/185768

Obr. č. 22 Ukázka architektury jihočeského domu, vesnice Bavorovice, okres České Budějovice (Zdroj: autor).

Obr. č. 23 Ukázky architektury jihočeského domu, vesnice Bavorovice, okres České Budějovice (Zdroj: autor).

Obr. č. 24 Roubená usedlost ve Zvíkově u Záměšle (Zdroj: Chatař, chalupář) [online] [cit. 2018-03-27]. Dostupné z: <http://www.chatar-chalupar.cz/na-kochanove/>

Obr. č. 25 Alpský volarský dům (Zdroj: Chytré bydlení) [online] [cit. 2018-03-27]. Dostupné z: <http://www.chytre-bydleni.cz/alpsky-dum-mohutna-pohadkova-stavba-z-hor>

Obr. č. 26 Chebský dům (Zdroj: Tuzemská dovolená) [online] [cit. 2018-03-19]. Dostupné z: <http://www.tuzemska-dovolena.cz/atrakce/2562-chebsky-dum/>

Obr. č

Obr. č. 27 Ukázka domu severních Čech (Zdroj: Liberecký kraj) [online] [cit. 2018-03-19]. Dostupné z: <https://regionalni-rozvoj.kraj-lbc.cz/page1863/Projekt-Spolecne-pro-zachovani-podstavkovych-domu-Zvysovani-povedomi-a-informovanosti/Podstavkove-domy>

Obr. č. 28 Detail podstávkového domu ve Žďáru (Zdroj: Liberecký kraj) [online] [cit. 2018-03-19]. Dostupné z: <https://regionalni-rozvoj.kraj-lbc.cz/page1863/Projekt-Spolecne-pro-zachovani-podstavkovych-domu-Zvysovani-povedomi-a-informovanosti/Podstavkove-domy>

Obr. č. 29 Sklářský dům v osadě Jizerka (Zdroj: Jizerské Hory) [online] [cit. 2018-03-27]. Dostupné z: <http://www.jizerky.cz/dr-cs/899-osada-jizerka.html>

Obr. č. 30 Ukázka horské boudy nedaleko Špindlerova mlýna (Zdroj: Autor).

Obr. č. 31 Kopicův statek, Kacanovy (Zdroj: Český Ráj) [online] [cit. 2018-03-19]. Dostupné z: <http://www.cesky-raj.info/dr-cs/1060-kopicuv-statek.html>

Obr. č. 32 Dřevěná zvonice v Dolní Sytové (Zdroj: Český Ráj) [online] [cit. 2018-03-19]. Dostupné z: <http://www.cesky-raj.info/dr-cs/848-drevena-zvonice-v-dolni-sytove.html>

Obr. č. 33 Ukázka architektury z Broumavska (Zdroj: Skalní města). [online] [cit. 2018-03-27]. Dostupné z: <http://www.skalnimesta.cz/lidova-architektura-na-broumovsku>